

ÉLETJEL MINIATÚRÖK 55.

ISBN: 978-86-88971-09-6

A kötet megjelenését a
Tartományi Művelődési és
Tájékoztatási Titkárság támogatta

PINTÉR LAJOS

„Gyűjtsd a termést kalangyába”

A Kalangya története (1932–1944)

életjel
2013

ELŐSZÓ

Érdekes kísérletnek ígérkezik annak megfigyelése, hogy mennyire kezelheti elfogulatlanul a délvidéki magyar irodalom fejlődésének egy szakaszát egy rajta kívülálló irodalmár, aki se térben, se időben nem kapcsolódik a témájával választott korhoz, jelenséghez, folyamathoz. Annál is fontosabb megismerkedni az ilyen „külső” megítélésekkel, mert a délvidéki/jugoszlávai/vajdasági/szerbiai magyar irodalom önmegítélése eleve két buktatót is magában foglal, a kisebbségi létkörülményekből fakadó túl-, illetve alulbecsülést. Ugyanis minden tartósan elnyomott csoport gondolkodása valami módon sérült. Ennek a lélektani axiómának a fényében szemlélve az irodalom és a kultúra kisebbségi körülmények közepette történő fejlődését eleve megkérdőjelezhetővé válik, mennyire releváns a kisebbséghez tartozók belső fölmérése, értékelése, helyes-e az a mód, ahogy önnön irodalmuk esztétikai értékeiről és etikai vonatkozásairól tárgyalnak. Nem sérült-e az a kánonképzés, amely a kisebbségi létkörülmények között születő irodalmi alkotásokat a centrum és a periféria viszonylatában kettős megítélésben láttatja? Ebben a viszonylatban, a központ és a peremvidék irodalmát megkülönböztető látásmódban milyen

értékkategóriák jutnak döntő szerephez? Erkölcsi-etikai, etikai-szociális vagy esztétikai-retorikai ismervek alapján ítélnék egyfelől azok, akik a vakondtúrást bérces vonulatnak látják, illetve fordítva, akiknek szigora a periférián sarjadó alkotásokat eleve vadhajtsásként éli meg? A délvidéki magyar kultúra és irodalom tekintetében az ezredforduló táján számos szociológiai-pszichológiai tanulmány és gondolkodói obszerváció látott napvilágot vajdasági szerzők tollából, amelyek kritikusi érvekkel taglalják témájukat, feltárják a tartósan elnyomott csoport, vagyis a kisebbségi sorsba szakad magyarság gondolkodásának sérültségét, a nemzettudat hézagosságát, a kulturális igénytelenség megnyilvánulását, az anyaországi és nemzeti kötődések föllazulását, mindazt, ami oda vezet, hogy ennek a sajátos világnak, amit kisebbségi létmódnak nevezünk, a belső törvényszerűségei jelentős eltérést mutatnak a centrumban érvényes normarendszerhez képest. A nemzet mibenlétének megfogalmazására az etnikumra vagy antropológiai állandókra történő hivatkozás helyett esetünkben Szegedy-Maszák Mihály értelmezése látszik alkalmasabbnak, aki a közös nyelvet használók közösségeként értelmezi a nemzetet Wilhelm von Humboldt és Kosztolányi elgondolását folytatván, miszerint a nyelvek sokféleségéből származik a művelődések (kultúrák) sokfélesége.

A kortárs poétikai gondolkodás az utóbbi időben hajlik egy úgynevezett világpoetika kialakítására, amelynek során

megfeleléseket keres a különböző szövegek, eltérő szellemi vonulatok és egymásra nem hasonlító kultúrák interferáló beszéd módjai között. Ez a planetáris kultúra jelenségként megszámlálhatatlanul sok perspektíva lehetőségét nyitja meg. A vizsgált interferencia azonban nem csupán az egybehangzások, a szólamok egybecsengése miatt érdekes, hanem a beszéd módok divergenciája, a műfaji, tárgyi és stiláris szétszalazódás miatt is.

A vajdasági magyar irodalom kényszerből született, s koloniális fejlődésének vonalát „sok szép nagy hiába” (Gulyás József) koszorúzta. „Külön sorsoknak külön irodalom kell” – szögezte le Németh László az egyik pillanatról a másikra nemzetiségivé, illetve kisebbségivé minősült magyar irodalmakról, konkrétan Szirmai Károly kötete kapcsán a vajdasági magyar irodalomról. Mindehhez azt is hozzá kell számolni, hogy irodalomkritika nélkül nem létezhet. Illetve ha igen, akkor jószerevel vadhajtásként, az irodalmon élőködő munkák, dolgozatok összességéként. Továbbhaladván az önmagába záruló vonal mentén az is tény, hogy a kritika nem működhet a nemzeti irodalom egészére kivetülő horizont nélkül abbéli gátoltatottságában, hogy rálátása legyen az irodalmi élet egészére, belássa és igyekezzen megérteni azokat a jelenségeket és folyamatokat, amelyek a világ- és a nemzeti irodalom berkeiben megjelennek, működnek; hogy ezekből az általánosságokat és az egyedi jellegzetességeket leszűrve építse, igazítsa, mó-

dosítsa kritikai szempontjait, ennek eredményeképpen pedig megértő bírálója és elbírálója lehessen a műveknek.

A fentebb említett kísérlet tárgya a *Kalangya* (1932–1944) története egy pesti filosz vizsgálódásainak tükrében.

Amikor Pintér Lajos 1976-ban megírta a *Kalangya* folyóirat történetét, Pestről tekintett az akkor önmagát jugoszláviaiként deklaráló vajdasági magyar irodalomra, akkoriban még nem szálazódtak szorosra a magyarországi és külső-magyarországi, akkori szóhasználat szerint határon túlinak mondott magyar irodalom kötődései, messze volt még az idő, amikor majd a vajdasági szerzők is csatlakozhatnak a Magyar Írószövetséghez. Szem előtt kell tartani azt is, hogy a szerző nem monográfiában dolgozta fel folyóiratunk történetét, hanem az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar-népművelés szakának ötödéveseként diplomadolgozatot írt róla. Ami végtére is feladat, kötelező munka, nem feltétlenül a személyes érdeklődésből kilombosodó értekezés.

Éppen ennél fogva meglepő az empátia, amivel a kisebbségi sorsba szakadt magyarság irodalmi törekvéseit igyekszik megérteni. Gyors pillantást vet a Trianon utáni, felvidéki, erdélyi irodalmi helyzetére, kitapintja kötődéseiket és elkülönítő kötődéseiket a délvidéki magyar irodalom vonatkozásában, majd mintha a posztkolonialista elméleteken hizlalta volna ismereteit, éles szemmel észrevételezi, hogy „a Vajdaság nemcsak a volt Monarchia testéről szakad le, hanem választása szerint a

pesti konzervatív centrumtól és a szegedi tájirodalomtól is el-távolodik”. Ebből eredően kétségkívül izgalmas terepet nyújt az irodalomtörténetet fürkésző fiatalember számára, aki Czine Mihály, a kisebbségi – határon túli – magyar irodalom jeles kutatójának mentorálása mellett írta szakdolgozatát.

Pintér Lajos megközelítésében „ha a »táj« kulturális értékeit kutatjuk: a hagyományozás időtartama több évszázad; ha a történelem meghatározó új szempontját nézzük, akkor 1918. december 1-jétől számító fiatal kultúráról szólhatunk”, vagyis dolgozatában nem hagyja figyelmen kívül a Bori Imre által nyomatékosan hangsúlyozott, évszázadokon átívelő kultúrhagyományt, de azt sem, hogy a délvidéki magyarságot korábbi központjaival összekötő szálak a trianoni döntéssel elszakadtak, és onnantól magára marad, előlről kellett kezdenie mindent, ami nyomán Szenteleky Kornélék vállalták és vélték a vajdasági magyar kultúra gyökértelenségét. Pintér viszont pontos érzékkel jelzi, hogy a meginduló folyamatokat látva a centrumnak, Pestnek szembesülnie kellett a perifériákon zajló kulturális törekvésekkel. Fontos hangsúlyozni, hogy tárgyát és témáját nem különálló, steril képződményként kezeli, hanem a kisebbségi magyar irodalmak fejlődésvonalaiban helyezi el, kiemeli a szellemi rokon vonulatok csomósodási pontjait a felvidéki, erdélyi és magyarországi irodalmában, nyomatékos figyelemmel tekint a folyóirat-kultúra alakulására, a szerkesztői koncepciók által megfogalmazott törekvésekre, valamint

ezen koncepciók beépülésére a kisebbségi kultúra egészébe. Nem feledkeznek meg arról, hogy a leszakadt országrészek irodalmának főbb egyéniségei egymás orgánumaiban is szerepet vállaltak, igyekeztek megteremteni a sajátként értékelt, frissen létrehozott kultúrjavak egészséges keringését a magyar anyanyelvű térségben, és ebben számos fontos magyarországi szerző és szerkesztő is melléjük állt. Ugyanakkor vállalt missziójuk túlnőtt a magyar–magyar párbeszéd megteremtésén és fenntartásán, ugyanis a többségi nemzet irodalmi alkotásait is közvetítették saját olvasóközönségük, illetve az egyetemes magyar olvasótábor felé, ösztönösen vállalták a programmá terebélyesedő hídszerepet. A *Kalangya* így voltaképpen négyes kötődésben igyekezett megtalálni helyét, kapcsolatot tartott a helyi alkotókkal, az egyéb kisebbségi irodalmakkal, a délszláv irodalmakkal és a magyarországi irodalmakkal. Tegyük hozzá, a világirodalommal is.

Számos itt nem említett kitűnő erénye mellett nem hagyható figyelmen kívül a dolgozat – kismonográfia – szerzőjének azon törekvése, hogy a *Kalangya* fennállásának tizenkét évét nem egyedül az irodalomtörténet, hanem a kritika szempontjából is megvizsgálja, megtalálja és megnevezze a folyóirat fénykorának és alkonyának tényezőit, így a *Kalangya* történetén belül elhelyezze a vajdasági esztétikai gondolkodás kibontakozásának útját is.

Végül: miért is tartjuk fontosnak e tanulmány megjelen-

tetését a dolgozat megírását több mint három és fél évtizeddel követően is? Hiszen van már egy alapos folyóirat-monográfiánk, az Utasi Csaba doktori értekezéséből született *Irodalmunk és a Kalangya* (Újvidék, 1984, Forum), amelynek korábban folyóiratban megjelent fejezeteit Pintér Lajos is felhasználta, időközben különböző konferenciaanyagok is megjelentek a témáról...

Önértéke mellett a kísérlet lefolytatása érdekében. Pintér Lajos dolgozata ugyanis széles lehetőséget, bebarangolható területet nyit a mai olvasónak irodalmi múltunk egy szakaszának bejárásához, megteremti számára a különböző pozíciókba helyezkedés lehetőségét. Olvasója egyszerre lehet az 1920 és 1944 közötti irodalmi és társadalmi, szociális stb. események virtuális szemtanúja, beleláthat, milyen kép alakult ki Magyarországon a múlt század hetvenes éveinek derekára a kisebbségben született magyar irodalmakról, amelyek szétszakadtak egymástól, de még nem forrtak újra egybe, ám keresték az egymás iránti kapcsolatok megteremtésének lehetőségét. Az olvasó végül mindkét perspektívát a máig megszerzett tudása, tapasztalata, ismeretei által teremtett horizontján szemlélheti. Meggyőződésünk, hogy ezen a horizonton Pintér Lajos kismonográfiája ma is friss és eleven olvasmányként jelenik meg.

Fekete J. József

I.

Ady Endre írta *A halottak élén* című kötetében, 1914-ből való a vers:

Hát népét Hadúr is szétszórja:
 Szigoruabb istenek ezt így szokták,
 [...]

 Jöttünk rossz erkölccsel rossz helyre,
 Volt utonállók új útbanállóknak
 S míg úrfajtánk egymást s a népet falta,
 Tunya álmainkat jég verte
 S még a Templomot se építettük föl.
 (A szétszóródás előtt)

Ady a történelem istenére gondolhatott, s talán előre látta a döntéseit is. A templom pedig a kultúrának temploma lehetett vagy lehetett volna. A *Nyugat* már ilyen „templomnak” készült, összegyűjtötte a század eleji szellem legkiválóbb értékeit, és egy demokratizálódó ország képe is rajzolódott Európa térképére. Sokan azt hitték: végleges az a rajz, s áll az épület. Ady pedig azt mondja: még a Templomot se építettük föl. Jóslata beigazolódtott. A XX. század a legkülönösebb ellentmondásokat szolgáltatta: a dzsentrik országában hárommillió koldust össze-számlált. A szellem nagy humanistáit nevelte, és világpusztító

eszméket is kitervelt. Széles körben ismertté tette és gyakorlatta változtatta az internacionalizmust – és a szélsőséges nacionalizmust is. A népi kultúrát a legrangosabb írók fölfedezték és esztétikájuk sarkalatos pontjává tették, de a népet magát föl nem emelheték. Olyan volt ez a Templom: csak egy sarkában énekelhettek zsoltárt, másik sarkában tenyészett a bővli. A modern élet jelképe lett a város, amely fényeit és árnyait egyszerre mutatta; és a kelet-európai agrárországokban a legégetőbb kérdés mégis a falué volt: a föld tulajdonjogának évszázados, több évszázados kérdése. Az első világháború utáni eszmélés is kettős volt: egyszer a revizionizmus, egyszer a forradalmi demokratizmus jegyében. Két kultúra élt továbbra is, egymásnak ellentmondó. De mikor Móricz Zsigmond 1940-ben a *Magvető* című antológiájával irodalmunk mérlegelését végezte – a legjobb erőket, az igazabb értékeket mégis a demokratikus eszmék oldalán láthatta. Olyan irodalom alakult és létezett folyamatosan, amely úgy politizált: mutatta a világot, melyből a hetedik krajcár mindig hiányzik. Az irodalom demokratizálásából és demokratizmusának fönntartásából kivette részét a szomszédos országok magyarsága is.

Talán az 1926-os év az első lendítő dátum. 1926-ban a csehszlovákiai magyar cserkészletben megfogalmazódott egy új program; a nyári táborozás mellé azt kívánta: iktassák be a falujárást, a falusi nép etnográfiai megismerését is. A pozitivistákon, a szociológia új divatján buzdulva úgy gondolták: ha

csalhat a híresztelés, ha csálnak az információk, a saját szem csak nem csalhat, döntő lehet a személyes tapasztalás élménye. Ezek a fiatalok talán csak téves előképeikkel szálltak szembe, de évek múlva Móricz már minisztereknek mondhatta oda: azzal kezdjük csak, mit esznek a legnehezebb munkát végzők, napról napra, hétről hétre. A számok pontosságával mutassuk, hogyan élnek a társadalmi lét peremén lévők. Megjelennek a Csallóközben, Gömörben, Tiszaháton az első regösök, mesét mondanak, és mesélés közben nemcsak a mesemondás titkait fedezik föl, hanem észreveszik a nemzeti nyomort. 1928-ban Gömörben a nyári táborozással elindul az egyetemi hallgatók Sarló-mozgalma. E mozgalom jelentősége abban áll, hogy a fiatal értelmiség figyelmét a falura, a mindennapi gondokra, a társadalom kérdéseire irányította. Ilyen mozgalom az akkori Magyarországon nem volt. „Éreztük ennek hiányát – írja Fábíán Dániel, az alakuló Bartha Miklós Társaság elnöke –, és előadásainkban, vitaestéken állandóan szorgalmaztuk elindítását.” 1930 tavaszán Hódmezővásárhelyen József Attila és Fábíán Dániel, hogy egy ilyen „falukutató” mozgalmat kieroőszakoljanak, közös röpiratban fordulnak a magyar ifjúsághoz: a „Ki a faluba” röpiratával. Ezt a mozgalmat már kezdetben sok támadás éri. Van, aki parasztklasszicistáknak mondja őket. Erre József Attila válaszol egy tanulmánnyal: *Magyar Mű és Labanc Szemle* címen. József Attila már a munka kezdetén helyesen és távolba mutatóan ad programot: nem hagyja a falu

és város, vidék és centrum, végső soron a meglévő feudalizmus és meglévő kapitalizmus ellentéteit túlhangsúlyozni. Döntő lépést tesz, s az 1926-ban kezdődő új tájékozódás alakulásához is döntő választ ad meghatározva a történelem fő ellentmondását: „kurucok” és „labancok”. Az eljövendő új társadalmi rend harcosai és akadályozói.

Teremtődtek tehát egy új irodalom szervezetei és fórumai. Élen járt a *Korunk*, a kolozsvári kommunista világnézeti lap, melyet 1926-ban indít Dienes László, s 1929-től Gaál Gábor viz tovább. József Attila, Illyés itt talál fórumot, a magyarországi konzervativizmus szorítja őket – úgymond – az irodalom peremvidékére –, de mégis: a szellemi mozgás centrumába. Csátári Dániel kifejezését idézve: ahol a magyar haladás hiányzó szellemi fórumát fölfedezhették. Nagy Lajos, Veres Péter, Molnár Erik is a *Korunk* gárdájához csatlakozott. Demokratikus, népi tömörülésként indult 1928-ban az *Erdélyi Helikon*, melyhez kezdetben Reményik Sándor, Bánffy Miklós, Áprily Lajos, Tompa László, Berde Mária, Kós Károly, Kuncz Aladár, Tamási is hozzátartozott. Az *Erdélyi Helikon* gyakorolta a legnagyobb hatást a szerveződő vajdasági irodalomra. Az 1932-ben induló *Kalanyának* is előképe az *Erdélyi Helikon*. Amiképp mintát ad majdan a *Helikon* a pesti *Láthatár*hoz is. (Igaz, ehhez épp annyira mintául szolgál a konzervatív *Pásztortűz* is.) A *Helikon*nal való kapcsolatában lesz a kisebbségi irodalom jelentős

szervezőjévé Szenteleky Kornél. Kuncz Aladár, aki a tiszta irodalom, az európaiság és a transzilvánizmus jegyében az *Erdélyi Helikon* programját adja, nagy hatással van a saját programot fogalmazó Szentelekyre. Az a mozzanat, amelyben Kuncznál a tiszta irodalom és a transzilvánizmus érintkezik, Szentelekyknél is előadódik. A *Hét* folyóirat l'art pour l'art eszményét valló Szentelekytől a *Kalangya couleur locale* elméletét meghirdető szerkesztőjéig vezet az út. Ahogy a transzilvánizmus eszméje a magyar–román–szász együtt élő népek Erdélyét idézi, úgy idézi a couleur locale a Délvidéket. Vagyis a Vajdaságot. Nem tudva még, hogy az elmélet a regionalizmus zsákutcája lesz-e, vagy az egyediben az általános megmutatásának esztétikai igazságát hozza. Nem tudva, hogy ellentéteket szít-e, vagy ellentétek tüzeiben diadalmaskodik. A transzilvánizmus is, a vajdasági couleur locale is az együtt élő népek hétpróbája, a testvériesülés próbatétele.

Ez idő tájt változott a tájra alkalmazott kifejezés is. A Délvidék kifejezés, amely főképp a Bácskát és Bánságot jelöli, kezdett eltűnni, miután 1918. december 1-jén a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakult, s létrejött a majd 1929 októbertől Jugoszláviának nevezett államszövetség. A Vajdaság kifejezés, a Bánság, Bácska és Szerémség területeinek összefoglaló neve 1920 után lett közhasználatú. Az új „elnevezés” bölcsőjébe egy új irodalom is beleszületett. A Pest irodalmi centrumtól elszakadó és függetlenedő Vajdaság irodalma.

Németh László így fogalmaz: a magyar kultúra cseréptányérja leesett és több darabra törött, Szenteleky Kornél azt írja: „a négy országra szakadt magyar kultúra.” Az Ady nélkül maradt *Nyugat* a szellem korlátlan ura kívánt lenni, ennek árnyékában kereste önállóságát egyik és másik „peremkultúra”. A decentralizálódás valóság lett. S a történelem a törvénytevő. Az *Erdélyi Helikon* alakulása után négy évre indul Kassán a Felvidék irodalmi folyóirata, a *Magyar Írás*. Munkatársai között van Szenteleky Kornél is, ott van Győry Dezső, Tamási Áron és Móricz. Versével jelen van Juhász Gyula. Tamási Áron pedig első számába úgy ír, mintha József Attila előbb jelzett *Magyar Mű és Labanc Szemle* tanulmányát mondaná tovább. „Az az ötvenes generáció, melynek több neves tagja van, minden lehető és jóindulatú erőfeszítésével sem tudja előbbre vinni a magyar irodalmi kibontakozást [...] úgy hiszem, hogy a munkásság és parasztság írói fogják felgyújtani az igazi lángot.”

Öt év alatt sokat fejlődött a kisebbségek irodalma. Mert 1927-ben, a *Korunk*nak készített körképhez Fábry Zoltán még úgy nyilatkozik: „Folyóiratunk még mindig nincs, nyilvánvalóan nem is lesz.” A szabadkai László Ferenc pedig a „jugoszláviai magyar irodalmat” – íme, készen és használatban a máig érvényes kifejezés is – alig sarjadónak tudja. „Kultúr-mozgalmak? Nincsenek a Vajdaságban, vagy csak nagy jóakarattal lehet annak nevezni azokat a bátortalan próbálkozásokat, amelyek

nagyritkán felbukkannak, de sohasem jutnak el a megvalósulásig. Irodalmi folyóirat vagy irodalmi egyesület nincs [...] Az a néhány író, aki dolgozik, megelégszik a napilapokkal, különösen a jugoszláviai magyar írókat összefogó *Bácsmegyei Naplóval*.” Igaz, a városoknak és kultúrköröknek egymással is meg kellett keresni a kapcsolatot. A szellemi élet irányítójának, Szabadkának – Újvidékkel, Nagybecskerekkel, Zomborral, Versecel, Zentával. S egyáltalában: az alkotó embereknek egymással. Hiszen Szenteleky Kornélt is a *Bácsmegyei Napló* hívja haza, a *Hét* neves publicistája előbb, de egyetlen levélváltásra a *Napló* köréhez csatlakozik.

A *Nyugat* 1930-as körképe se sokkal derűsebb. Haraszti Sándor pedig már tíz történelmi év tapasztalatát összegzi. A Vajdaság irodalma a *Nyugat* kései mozgalmától mindvégig elzárkózott, s a *Nyugat* is idegenkedéssel nézte az új törvénykezésű vajdasági irodalmat. Haraszti a *Nyugat* szemlájében ehhez az idegenkedéshez is alkalmazkodva így ír: „Ha igaz, hogy az irodalom az élet tükre, akkor nincs vajdasági magyar irodalom. Az élet és irodalom sehol a világon nem szakadt úgy el egymástól, mint a Vajdaságban.” Haraszti úgy tudja: az irodalom fiatalok és öregek párharca csak; az öregek, mintha nem történt volna semmi változás, folytatják ott, ahol a világháború előtt elhagyták, nem vették észre, hogy a magyar életből kisebbségi élet lett; a fiatalok pedig ifjúságuk lendületét, szociális feszültségét a *formaforradalom* illúziói szerint élik. Éri tehát

támadás a fiatalok és középnemzedék csoportját egyaránt. Pedig ekkor nincs olyan tagozódása a kulturális életnek, ami erre okot adna, a *Fáklya*, az *Út* folyóirat-kísérletek kedvezőtlennek mondott tapasztalatai hitetik ezt, pedig ezek a tapasztalatok nem is rosszak, nem is meglepőek. Ha az élet és irodalom ketősségében vizsgáljuk: nem az irodalom, nem a rosszul gondolt esztétikai törvény buktatta meg ezeket a kísérleteket, hanem az élet, a mindennapi élet, melynek szigorúak voltak első, kisebbségre mondott szavai.

Az első irodalmi folyóirat egy aktivista lap volt. A szerkesztők tudatosan a tradíció-nélküliség első híreit hozták. Alkotott e tájon, igaz, Csáth Géza és Kosztolányi egykor, Nagybecskereken *Magyar Közművelődési Egyesület*, későbbi *Ady-Társaság* működött. De akik itt születtek, azok elszármaztak, a *Közművelődési Egyesület* hatása is annyi: majd egy eljövendő kultúra munkásait nevelje, de az első lépés még nem az övék. Szenteleky Kornél érkezik a *Hét* szerkesztőségéből a tiszta irodalom eszményével, a francia szimbolizmus eszményével átitatottan, s a pécsi emigrációs írók az aktivizmus zászlóját hordozzák. Harcukat Magyarországon is e zászló alatt harcolták, a Vajdaságban is így folytatják. A délszláv irodalommal is szorosabb lesz a kapcsolat, ez az együttélés, az ösztönös Híd-program első állomása. A szerb, a horvát irodalomban az avantgárd hatása ez időben sokkal erősebb, mint nálunk. Így ez az avantgárd

szinte kínálkozik. Az avantgárd és a realista programosság lehetőségai között az avantgárdé a hangsúlyosabb. Nagy csoda nem történik, de annyi változás mégis: a Vajdaság nemcsak a volt Monarchia testéről szakad le, hanem választása szerint a pesti konzervatív centrumtól és a szegedi tájirodalomtól is eltávolodik. Herczeg Ferenc lesz a magyarországi, irodalmi „revízió” vezéralakja. Beszédes példa, jelzi a politika és esztétika ezen szövetségének lehetetlenségét. Az első tagadás nem Adyra mond nemet, hanem erre a „szövetségre”.

Szenteleky Kornél 1932-ben cikket közöl a felvidéki *Magyar Írásban*. „A volt Vajdasági Írás másfél esztendő után elbukott, a *Mi Irodalmunk* folytatta, amely egy napilap [*Reggeli Újság* – a szerk. megjegyzése] mellékleteként jelent meg. De hét hónappal ezelőtt – írja büszkén a cikkben Szenteleky – megindult a *Kalangya*, a legújabb szemle, amely a *Vajdasági Írás* nyomdokain halad.” A program lényegesen nem módosul, de végül is ellentmond a *Nyugat* értékelésének (amely fiatalokat és időseket külön lát a Vajdaságban), ellentmond a *Fáklya*, az *Út* előző programjának is, amely az izmusok zászlója alá szervezi az írókat, mert a *Kalangya* minden írói érték összegyűjtését tűzi célul. Címével is, és a címet továbbmondó jelmondatával is: „Gyűjtsd a termést kalangyába!” „Irodalmunk keretei lassanként kialakulnak – írja Szenteleky ekkor –, s elsősorban az írók feladata, hogy ezeket a kereteket méltó és meg-

felelő tartalommal töltsék meg. Természetesen fontos szerepet játszik a közönség is, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a félmillió magyarországnak több mint háromnegyed része zsel-lér, napszámos, szegény »földnélküli János«.» A csökevényes feudalizmus és ellentmondásos kapitalizáció *elleni* harc lesz az elsődleges szervező tényező. A kelet-európai feudális berendezkedés elleni harc mozzanata, amit Móricz Adyról szólva így példáz: a költő harca a láthatatlan Sárkánnyal ez a párhuzamosan megharcolt harc, a népet nemzetbe emelés mozzanata rokonítja először a kelet-közép-európai törekvésekkel. Ezért nem távolodik el egymástól első időszakában a *Kalangya* és a kommunista *Híd*, a *Kalangya* ezért kapcsolódik szorosabban az *Erdélyi Helikon*hoz, mint a babitsi *Nyugathoz*; és ennek okán választja első értékként a *Helikon*, a *Magyar Írás* Móriczot és Németh Lászlót, a *Kalangya* főként Németh Lászlót. A leendő program is így kerüli a túlzó nacionalizmus és antidemokratizmus buktatóit.

A *Kalangya* működése három szakaszra osztható. 1932-től 1936-ig kisebb kihagyásokkal jelenik meg, 1936-ban a nehezedő kisebbségi helyzetben, anyagi nehézségek miatt is, egy ideig szünetel, ettől az 1936-os „szünettől” 1941-ig tart a *Kalangya* második szakasza. Fontos jellemzője, hogy már a magyar–jugoszláv államközi kapcsolatok időleges javulása előtt –, az együtt élő népek kulturális kapcsolata megerősödik, ekkor jelenik meg az új szerb nyelvű *Az ember tragédiája* is, és a *Ka-*

langya alkotótáborra ekkor állandósul. (Nem érthetünk egyet teljesen azokkal az értékelésekkel, melyek szerint ez a második *Kalangya*-időszak is hanyatló, és a *Kalangya* „útja” csak 1936-ig jelentős. Ha 1936-tól a *Kalangyának* szaporodnak is a gondjai, ennek esztétikai jelei csak 1941-től láthatóak.)

A *Kalangya* első szerkesztője Szenteleky Kornél, a vajdasági irodalom olyan szervező egyénisége, mint a szlovákiai Fábry Zoltán, az erdélyi Kós Károly, Kuncz Aladár. Ők az irodalom új épületének első alapozói. A szellem térképén Szivác és Stóc nem esik egymástól távol. (Csakhogy Sziváccon előbb, s nagyon korán, kialudt a fény.) A *Kalangya* első szerkesztősége Újvidéken székel, s döntő, új mozzanat ez is. Az élénkebb, gazdagabb szellemi múltat mutató Szabadka helyett Újvidék lett „valamiféle központja az írásnak” – Herceg János szavával szólva. Induláskor a szerkesztőséghez tartozik Csuka Zoltán is, de csak 1934-ig. Ekkor már a lap új szerkesztője Szirmai Károly, Csuka Magyarországra kényszerül, s Radó Imre mellé Kende Ferenc társul a szerkesztőségben. Kende Ferenc alakja érdekes, és érdekessége mellett munkálkodása nem kevésbé jelentős; a nehezebb napokban is mecénása marad a *Kalangyának* (ahogy az *Erdélyi Helikon*nak Kemény János). Annyi különbséggel: Kende vagyunkáját egyetlen krízis elsöpörhette. Ha Újvidék szellemi jelentősége egy csapásra meg is növekedett, a szerkesztőség mégis költözött a szerkesztők lakhelyéhez igazodva. Szirmai

Károly idején Szabadkára, majd az 1936-os gondok után Ver-
bászra. Merőben más körülmények között dolgozik a *Kalangya*
1941 és 1944 között. Változik a formátum is, a Zilahy szerkesz-
tette pesti *Híd*hoz hasonlíthatjuk talán, változik a szerkesztő és
a szerkesztőség is: Herceg János az új szerkesztő, s a szerkesztő-
ség a zombori városi könyvtárban. A *Kalangya* hanyatló kor-
szaka ez, igaz, a történelem is fekete betűvel írt ez idő tájt. Kitor
a második világháború, a németek megtámadják Jugoszláviát,
a támadáshoz Magyarország is csatlakozik. A nacionalizmus
szülte ellentétek mellett döntő e korban az osztályrendeződés
ellentéte. Magyar a magyarnak is ellensége, ha Pesten a hetedik
krajcár titkát kutatja, ha Romániában kommunista pártban
szervezkedik, vagy Újvidéken a *Korunkkal* rokon eszmeiségű
lapot szerkeszt. Ellenség tehát a régi szellemű *Kalangya* is, így
szükségszerűen meg kell szűnnie. 1944-ig névlegesen él csak
tovább, szemléletében törés következik: elveszíti kelet-közép-
európai koncepcióját. Bár alkotógárdájának egy része megma-
rad, ezeknek írásait a lokális irodalom új elvei szerint szerkesz-
tik. A *Kalangya* tekintete előbb a Vajdaságot, Kelet-Európát és
a humanista Európát egyszerre akarta átfogni, 1941 után pedig
mindig csak egyetlen városra esett a pillantás: Szabadkára,
Zomborra, Szegedre. Hipotézis csak, de a birodalmi törekvések
közepette valószínű, a szerkesztő így védte a *Kalangya* „házát”:
beszegezte az ablakokat. A vajdasági magyarságnak kisebbsé-
gi helyzete az időre megszűnt, a *Kalangya* mégis „kisebbségi”

folyóirat maradt: a kicsi szellemi műhelyek, „vidékek” fóruma. A *Kalangya* jelentős korszaka mégis 1940-ig, 1941-ig mondható. Amikor összeomlik a *Híd* és a kolozsvári *Korunk* épülete – erőszak által, ugyanakkor összeomlik a *Kalangya* épülete is; csupán a szellem szabadsága elleni erőszak a kisebb.

Szentelekyről, Szirmairól és Kendéről külön szó is essék. A *Kalangya* bölcsőjéhez Szenteleky és Csuka Zoltán álltak legközelebb. Nevet úgy választottak, nem baj, ha kicsit „idegenül” hangzik, csak pontosan jelöljön, mert a „kalangya” nem Bánát, nem Bácska tájszava (hanem Erdélyé). Emitt kévébe, keresztbe gyűjtik a kalászt. A *Kéve* című antológia előbb jelezte már a törekvést: legyen a táj a kultúrának *termőtája* és legyen egybefogva a termése. Másik kisebbségtől kölcsönözve a kifejezést: ezt jelenti, jelzi a *Kalangya* is – végső soron a helikoni gondolatot.

Se a *Kéve* antológia szerkesztőjének, sem a *Kalangya* szerkesztőjének nem volt könnyű a dolga. A délszláv országba került magyarságnak nehéz volt a helyzete, a centralizáló művelődéspolitikai előbb nem volt figyelmes, nemcsak Kosztolányinak vezetett Szabadkáról Pestre az útja, hanem sokaknak. Igaz, nem a személyeken múlt, az intézmények hiánya volt a nagyobb hiányosság. 1918-tól a parasztság nagy tömegei vándoroltak a tengeren túlra, vagy sokan csak elköltöztek az Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közeli, távoli városaiba, megkezdtek szórványéletüket.

A középosztály útja pedig Pestre vezetett. A visszamaradt középosztály nagy része pedig – Csuka Zoltánt idézve – hazafiatlan dolognak tartotta, ha valaki helyi kultúrmunkába fog.

1927-ben mégis megindult Szabadkán a *Képes Vasárnap* című szépirodalmi és társadalmi hetilap. E hetilap mellékleteként indíthatta meg Szenteleky 32 oldalon a *Vajdasági Írást*. Igaz, mellékletként, mégis irodalmi folyóiratot. Az „elfelejtett” intézményrendszer is ez időben pótlódik. 1928-ban Draskóczy Ede meghirdeti a Becsei Helikont, a délszlávországi írók első nagyobb találkozóját. Nagybecskerekén, Szabadkán, Újvidéken művelődési egyesület alakul. De a biztató indulás után a *Vajdasági Írás* 1930-ban megszűnik. Csuka írja meg az okát: Mécs László egy verséért (hiszen felvidéki és erdélyi írók is dolgoztak e folyóiratba, illetve a lap írásaikat átvette, újraközölte), tehát Mécs László verséért egyik 160 oldalas kettős számukat elkobozta az ügyészség. A *Vajdasági Írás*nak ez olyan anyagi tehertétel volt, hogy meg kellett szűnnie. De ekkor már népszerű írói voltak. Cziráky Imre például, és a padéi tanító, Kristály István, a bánáti írónő, Börcsök Erzsébet, Szirmai Károly és a zombori Herceg János. Ők majdan a *Kalangya* törzsgárdáját is képezik. De előbb még a *Reggeli Újság* vasárnapi melléklete következik, ezt szintén Szenteleky szerkeszti *Mi Irodalmunk* címen. A *Mi Irodalmunk* másfél éven keresztül jelent meg. A *Kalangya* megalakulása előtt, 1929-től a különböző kezdeménye-

zések gyakran elakadtak különböző tiltásokon. 1932 tavasza azonban változást hozott, ekkor megindulhatott a *Kalangya* is. A vállalkozás mellé állt Kende Ferenc, egy szabadkai nagy könyvterjesztő cég vezetője. Ekkor határozták el a *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* és a *Kalangya Könyvtár* felállítását: ezek évente 16 magyar nyelvű könyvet voltak hivatottak a közönséghez eljuttatni. Szenteleky Kornél így fogalmazott az indulás idején: „Nem lehet gyökértelenül kallódnai a Férfi meg a Nő, a házassági háromszög, a gondtalan grófi szerelmek kopott, unott kulisszái között. Kell valami pozitívumba kapaszkodni, s ez a pozitívum csak az életünk lehet, sorsunk, földünk, magyarságunk.” Így tudja az író, orvos, szerkesztő Szenteleky, aki „otthonról” is hozhatja az együttélésbe, a sorsközösségbe vetett hitét. Hiszen apja, Sztankovics György pravoszláv vallású volt, anyja, Koszics Terézia pedig ugyancsak szláv eredetű családból származott. Szenteleky a *Hét* folyóirat nagyreményű írójaként és kritikusaként indul; 1918-ban a *Hét* kiemelt helyen közli tíz folytatáson keresztül *Kesergő szerelem* című regényét. „Franciásan” ír, könnyedén-lebegőn, úgy szalad a tolla, írhatna tán novellát, regényt olyat, mint Kosztolányi írt, az *Esti Kornél*hoz hasonlót. Játszik a fantázia. Milyen jelentőségű, hanghordozású író lett volna belőle, ha Pesten marad? Nem maradt, talán a véletlenül múlt. Mert Dettre János, a *Bácsmegyei Napló* szerkesztője a *Hét*ből kiollózta egyik cikkét. Szenteleky levéllel keresi meg a szerkesztőt, levélváltás és máris ott található

Szenteleky a *Napló* állandó munkatársai között. 1925-re a *Napló* tekintélyes cikkírója. De szükség van az irodalom szervezőjére is, s így – Kázmér Ernő szavait idézve – rövid idő múlva a főorvos kis háza a Vajdaság magyar művelődésének és a jugoszláv irodalom felé közelítő baráti megértésnek a központja lesz. Herceg János szerint a *Kalangya* „egyszerűen” született: az öregek nagy része elhallgatott a történelem viharában, a fiatalok meg jöttek-jöttek, csak ki kellett javítani kézírataikban a helyesírási hibákat. „Így született a *Kalangya*”. Szenteleky nem volt a gyakorlat embere, hanem – megint Herceg szavát idézzük – volt a „Szivácról felderengő erkölcsiség.” De kellett a gyakorlatiasság is, mert előfizetők nem voltak. Ha nem látta senki, volt, aki eloldotta láncáról a kutyáját, ha jöttek a szerkesztők előfizetőt gyűjteni. Vagy volt, hogy bezárták a kapukat sorra. Különben (vagy látszatra) becsülete volt az írónak. „Különben főhelyre ültették az asztalnál őket irodalmi estek után, és versenyeztek egymással, kinél töltse az író majd, mint vendég, az éjszakát.” Szentelekyhez a filléres gondok nem jutottak el. Bencz Boldizsár, aki a *Kalangya* első költői közül való lesz később –, szerezte az előfizetőket. Bácskai plébániákat, tanyákat, műhelyeket, szatócsboltokat látogatott sorra. Csuka Zoltán pedig a baranyai és bánáti falvakat járta „az elhagyhatatlan nagy táskával”. Mindenki úgy segített, ahogy tudott és ahogy lehetett: „Fogcsikorgató türelemmel, összeszorított szájjal / Krisztus-követő bús próbálkozással. / Majd daccal,

lobbanóval, / Fojtott igével és visszanyelt szóval...” Reményik Sándor verse tette szólássá ekkor a szolgálat parancsát: „Ahogy lehet.” A *Kalangya* első száma 1932 májusában jelenik meg, példamutató, és a későbbiekben sokban megvalósított programmal: „Kultúrát akarunk teremteni és fogunk teremteni. Mi minden értéket össze akarunk gyűjteni, mint ahogy a gazda minden életet, minden kalászt kalangyába gyűjt. A *Kalangya* kötelességének tartja, hogy művészi átültetésekben bemutassa a jugoszláv irodalom kiváló értékeit. Mi tudjuk legjobban, hogy milyen fontos egymás megismerése, hiszen minden félreértés és ellentét okozója egymás nem ismerése vagy félreismerése.” A *Kalangya* 1932-es utolsó száma (a nyolcadik) pedig már megállapíthatja: folytatjuk azt az ugartörő munkát, melyet annak idején a *Vajdasági Írás* kezdett. Igen, kísért az „Ugar” kifejezés, az Ady fogalmazta és évtizedek múltán is megoldatlan kérdés. A szocializálás kérdése. És a másik is, amire Adynak volt szintén „szava”, és amit a *Kalangya* idézett programja is jelez – magyar, oláh, szláv bánat mindigre egy bánat marad. Legalább két feje van ez időben a „költő láthatatlan sárkányának” majd egész Európában: egy a feudálkapitalizmusé, egy a sovinizmusba hajló nacionalizmusé. Nem kevés az elvégzett munka már az első év végén: hogy ezt belátni tudta és láttatta az induló *Kalangya*. A másik sem jelentéktelen eredmény: hogy 1932 végére az előfizetők száma elérte a kilencszázat, az előd, a *Vajdasági Írás* pedig sose jutott el az ötszázig sem. És születnek

a jó értékek. Már az első évfolyamban emlékezetes novellát olvashatunk Hercegtől, a *Szülőföldem* címűt. A helyszín a kocsmá, a hős: a pálinka gyilkos ördöge móríci arcélű figurákat előlegez, nem az „egyszer volt” anekdoták világát. Szenteleky is közöl novellát és Szirmai Károly, Börcsök Erzsébet. (Igaz, ez a Börcsök-novella, az *Utolsó betyár* című, nem előre mutat, inkább visszalépés a Jókai előtti tájakba és stílusokba. Előlegezi, hogy lesz egy másik couleur locale is: nem a francia impresszionistákon iskolázott, mint Szentelekyé, nem a szimbolistaakra figyelő, mint Szirmai Károlyé, hanem egy másik couleur locale, amely talán a szegedi tájirodalom vonzásában él, Móra Ferencről, Tömörkényről tanulja az írás titkát, tőlük is a könnyebb fogásokat. Az is megtörténhetik, nem irodalmi olykor az igény, vásári történetekre, romlott betyárhistóriákra tekinget. Már indulásakor is azt mutatja a couleur locale, a helyi színek elmélete, hogy legalább két változatra szétesik aszerint, hogy újszerűen vagy konzervatív módon közelíti a vajdasági életet. S aszerint, hogy a vajdasági élet jelenségeinek, a partikulárisnak, ábrázolása csak eszköz vagy végcél.

Dudás Kálmán, a költő fordít is, ne maradjon csupán ígéret a jelzett hídszerép. Miroslav Krleža három versét tolmácsolja emlékezetesen. Ez az indulás mérlege.

Szenteleky belekezd a munkába, a folytatás Szirmai Károlyra vár. A történelem is közbeszól: 1934 októberében bekö-

vetkezik a marseille-i tragédia, az ötödik éve Jugoszlávia néven nevezett államalakulat királyát, Sándort meggyilkolják. (E gyilkosság képsoraival indít Jancsó Miklós egyik híres filmje, a *Sirokkó*.) Ez után a *Kalangya* is szünetel. Szirmai Károly mellé Kende Ferenc kerül az újrainduláskor. Később Szirmai és Draskóczy Ede. 1935-ben ismét hosszabb ideig szünetel a lap. 1936 „fordulatot” jelent a jugoszláv–magyar külpolitikában. Föllendülhet ismét a kisebbségek kulturális élete. Cziráky Imre, Börcsök Erzsébet, Borsodi Lajos, Herceg János és az előzőleg Magyarországra települt Fekete Lajos és Csuka Zoltán pesti és vidéki írói körútra indulnak, hogy a Vajdaság irodalmáról hírt vigyenek, és ezen irodalomnak tekintélyt szerezzenek. Ha az irodalom „apostolai” közül tizenkettőt hívnak tanácskozássra, egy vajdasági kerül a tizenkettőbe. Így arányít akkortájt az irodalmi ítélkezés. Később más megbecsülés is éri a Vajdaság irodalmát: Fekete Lajos megkapja Babbitstól a Baumgarten-díjat.

Születnek a kultúra új és új intézményei: Újvidéken, Szabadkán, Becksereken megindul a színházi élet olcsóságokkal, boházatokkal is, de Kodolányi János *Földindulásával* is. S megalakul a *Kalangya* volt főszerkesztőjének szellemi örökségét gondozó társaság Újvidéken: a Szenteleky Irodalmi Társaság. Nehéz megítélni, hogy az európai hatalmi taktikák árnyékában miként jött létre a két ország időleges – alig négyévi – kedve-

zőbb külpolitikai kapcsolata. Az uralkodó osztályok kiegyezése volt, amely megkönnyítette, engedélyezte a „hatalmi réteg” alatti rétegekben élők közeledését is.

Szirmai Károly szerkesztősége alatt a lap programja igazában körvonalazódik. A Szenteleky ültette fa lombosodik ekkor. A szerkesztő, Szirmai Pesten és Zágráiban tanult előzőleg jogot, mintegy nyolc-kilenc éven át a *Kalangya* szerkesztője. Úgy tudja róla az anyakönyv, hogy anyai ágon Schöpflin Aladár-al, apai részről Kosztolányi Dezsővel és Csáth Gézával rokon. De fontosabb a szellemi rokonság, amely a *Kalangya* táborába Németh Lászlót, Veres Pétert, Szabó Lőrincet, Bartók Bélát – illetve írásaikat bekapcsolja, és épp olyan szeretettel a lap-hoz „rokonítja” Ivo Andrićot, Krležát, Manojlovićot. Szirmai Endre, a szerkesztő fia így idézi apja alakját: „Apám kezdetben csak levelezés útján került kapcsolatba Szentelekyvel, de hamarosan személyesen is megismerkedtek, meghitt, őszinte barátság alakult ki közöttük, gyakran meglátogatták egymást és szerepeltek együtt irodalmi esteken.” „Én Szirmait legmélyebb novellistánknak, legnevesebb stílusművészünknek tartom, az ő irodalmi értéke és súlya vitathatatlan” – írta Szenteleky. 1933-ban Szenteleky maga jelöli szerkesztői utódjául Szirmait. „Apám mint a folyóirat irodalmi szerkesztője roppant feladatot vállalt magára [...], mivel az írók többsége akkoriban kézzel írt, apám a kéziratokat nem csupán javította, hanem legtöbbször

le is gépelte” – írja Szirmai Endre. És hozzátehetjük: állandóan vitázott, harcolt a helyi tollnokokkal. A couleur locale elvét nem tartja kizárólagosnak, fölismeri veszélyeit is: attól, hogy „helyi színeket” kever ki a festő, mégse sikeredik olykor-olykor értékesre a „festmény”. Szirmai pedig nem akar semmi esztétikai engedményt tenni. Arra számít, hogy a *Kalangyát* bárhol Európában kézbe vehetik, nem lehet benne egyetlen olyan írás sem, amely a lapot nevetségessé teszi, amely hitelt ronthat. Programja következetesen kisebbségi: csehszlovákiai, romániai írók számára is helyet szorít. Nem is kell, igaz, nagyon szorítani: miután Szirmai magasra emelte a mércét, sok írás kiesett, a *Kalangya* szellőssé vált. Szenteleky idejében is, de főként Herceg János idejében a *Kalangya* írással zsúfoltabbnak tűnik. De csak a mennyiség látszata szerint. Az adódó szellősebb hely a legjobb értékeké, a délszláv népek irodalmáé is, de nem hiányzik az európai, világirodalmi körkép sem. Szirmai arra is figyel, kik kerülnek – értéket teremtők – a magyarországi irodalmi élet periferiájára: az ő számukra a *Kalangya* mindig nyitva áll. Ez az „odafigyelés” teszi szükségessé, hogy a *Kalangya* külön kritikai értékrendet dolgozzon ki. Szirmai Károlyon kívül e munkában fő érdem Németh Lászlóé, aki folytatásokban közzétett irodalmi tanulmányában jelzi a magyarországi irodalom el-elmozduló erővonalait. Valamint az érdem Kázmér Ernőé, aki szintén a *Hét* szerzői gárdájából kerül a *Kalangya* vidékére. Kritikusi szigora talán még Szirmai

szigoránál is nagyobb. A szó igazi értelmében európeér. Műfaja az impresszionista művészportré. Érdekes, hogy Szenteleky és Kázmér között nem volt kapcsolat, talán az európainak lenni mértékében nem tudott megegyezni a két író. Nem tudott teljes egészében megegyezni Kázmér és Szirmai sem. Levelezésükből kiderül, hogy Szirmai, a Vajdaság tényleges lehetőségeihez jobban igazodva Kázmér sok-sok ötletét visszautasította vagy késleltette. Kázmér Ernőnek így is megkülönböztetetten nagy hely jutott a *Kalangyában*; új, tájékoztatósi rovatot kapott, amelyben rendszeresen beszámolt a jugoszláv irodalmak legújabb alkotóiról, műveikről, portrékat rajzolt nyugati írókról is, az egyetemes magyar irodalom több értékes könyvére figyelt, s munkája – egészében – a szerkesztő kelet-közép-európai koncepciójába jól beleillett. Kázmér Ernőnek nemcsak irodalmi szintér volt Kelet-Európa, hanem saját életének is újra és újra változó színtere. Előbb a pesti irodalom munkása: az oroszok, a németek, az északi irodalmak szakértője és kutatója, később Csehszlovákiába kerül hosszabb időre, és ott van az önállósuló felvidéki irodalom első szervezeteiben, innen – a fasizmus terjeszkedése elől továbbutazva – kerül Jugoszláviába, a vajdasági irodalmat csak „érinti”, Zágráb és Belgrád a világa, Amerika és Nyugat-Európa kulturális hírei izgatják. Mikor a Vajdaság irodalmával, Szirmaival kapcsolatba kerül, már jól tudja az európai irodalmak legkülönbözőbbjeinek mozgástörvényét, s változtatás nélkül: európai léptékű járást gondol a déli föl-

dön is. A Kázmér–Szirmai levelezésből kiderül, ez a „lépés” nagyobb volt, mint amennyit a *Kalangya* lehetősége valójában engedett. S Kázmér miatt külön bajai lettek így is Szirmainak: mert Kázmér távol volt, az irodalom apróbb gondjaitól elvontan, Szirmainak pedig a kisebbségi alkotókkal együtt munkálkodva, napról napra kellett az irodalmat szervezni. Az is hipotézis, de alapja lehet: ha Kázmér Ernőnek folyóirata lett volna, azt az első betűtől az utolsóig maga írta volna tele – ennyi az önzése, de az is biztos: egyetlen szóval sem beszélt volna magáról, hanem közeli és távoli kultúrák legjobb értékeiről – ennyi a kivételes szerepe. S még az is: a jugoszláv és magyar kulturális értékek cseréjének fő szorgalmazója.

Szirmai Károly szerkesztőségének ideje alatt, 1934-ben indul a *Híd*, a vajdasági magyar munkásmozgalom kiadványa. Tamási Áron így indította útnak Kassán a *Magyar Írást* – idéztük már –: „úgy hiszem, hogy a munkásság és parasztság írói fogják felgyújtani az igazi lángot”, és nem tévedett. Nem tévedett, mert a munkásság antikapitalista és a parasztság antifeudalista harca föltételezte és kiegészítette egymást ez időben. Hogy Erdélyben párhuzamosan megindult a *Helikon* és a *Korunk*, Vajdaságban a *Kalangya* és a *Híd*, ez is bizonyítja, a nemzeti programnál nem volt lényegtelenebb a szociális. „Pannónia fekete, mély völgyében újra felnyög a népek között nagy bánata, még sötétebb árnyakat húz a gyászos sors, és még

véresebbé válik az ősi gyalázat. Keserves a sors a Duna mentén, a magyar, szerb, román, csehszlovák sors. Ezt a sorsot ezeréves marakodás, grófi cudarság teremtette meg” – fogalmazza meg a *Híd* a történelmi helyzet jelezte tanulságot. Szirmai Károly a *Kalangya* 1934. évi 6-os számában üdvözlí az induló *Hídat*. Mert indítóprogramjuk egymáshoz közeli, ha végcéljuk nem is, a szellem ugyanazon forrásvidékéről való: „Hídat verünk a keserű ma és az ígéretes holnap között tátongó mélység felett... Hídat verünk a régi és új kultúra, az idősebb és az ifjú nemzedék életfelfogása közé... Hídat verünk a magyar és a délszláv nép és kultúra – korok, nemzetek – ember és ember közé...” A két út évekig egymás mellett, együtt is halad, a *Híd* végső hangjai radikálisabbak csak – s így sorsa is tragikusabb. Az viszont közös tragédia: a *Híd* és a *Kalangya* évek munkájával kidolgozott programját és tervét – jövőre – áthúzta egyetlen vonással az 1939. szeptember 1-jén kitörő második világháború ténye.

De előtte még, 1937-ben megint változik a *Kalangya* külső formája, képe. Szirmai Károly szerkesztő neve mellé is új név jön, és ekkor kerül le a szerkesztők listájáról Kende Ferenc. S hogy nem volt szerkesztő többé, akkor került előtérbe rendkívüli jellege és jelentősége. Különös emberi értékei is ekkor írtak le a *Kalangya* lapjain. Kendéről úgy tudja az irodalomtörténet, ő mutatta be a kubistákat először Magyarországon. A *Kalangya* indulása előtt húsz évvel, s leült egykor Picasso asz-

talához is. A *Nyugat* 1912-es évfolyamában övé a tanulmány, a *Kubizmus a Salon d'Automne-ban*. Az ő útja is Párizson keresztül vezet. Még folyóiratszerkesztő is volt Párizsban évekig – Herceg János írja, hogy a *Hackette* szerkesztője. A pesti proletárdiktatúra bukása után Bécsben könyvkiadó vállalata volt, a *Hellász*. És kivételes volt a vállalkozása: egy emigráns könyvkiadó megjelentette az *Eratót*, Babits műfordításait Zichy Mihály pompás rajzaival. Ha maradt az egykori – talán könnyebb – vállalkozásból valami pénz, belesüllyedt az is a *Kalangyába*. Mert Kende nyomtatta az első *Kalangyát*. Mindig is nagy tervű, nagy vállalkozású ember volt, így ötször annyi példányt nyomtatott, mint amennyi az előfizető.

Szirmai Károly így ír róla a *Kalangyában* akkor, amikor neve a szerkesztőségi listáról lekerül: „Kevesen tudják, hogy Kende mit tett folyóiratunk megmentése és fenntartása érdekében. Ha ő nincs, ma a *Kalangya* sincs. A gyors megszűnéstől 1932 őszén ő mentette meg [...] Mert Csuka Zoltán nagyon gyöngye bordázattal eresztette útjára a *Kalangya* hajóját. Ha nem leng árbocán a Szenteleky-zászló, talán el sem indulhatott volna a kikötőből. De a gyenge hajót hamar zátonyra sodorta a vihar. Hiábavaló volt Csukának minden igyekezete. Ekkor lépett közbe Kende, aki a sokat betegeskedő vezérre: Szentelekyre való tekintettel kész volt segínyt nyújtani.”

A *Kalangya* útja 1941–42-ig (látjuk, nem gazdaságilag, de szellemileg) töretlen volt. Ekkor – bár nem egyértelműen – a

világforgató harcok közepette szemlélete befelé forduló lett, a couleur locale halványabb fejezete íródott. 1939–40-ig a *Kalangya* a jelentős magyar nyelvű folyóiratokhoz kéznnyújtásnyi távolságra volt; később ez a távolság, például a *Kalangya* és az 1940-től kiteljesedő *Kelet Népe* között –: nagyon megnövekedett.

II.

Ha a táj, a földrajzi egység szerepel tudatunkban elsődleges tényezőként, akkor azt mondhatjuk, a Duna–Tisza közén Bácskának, a Tiszától keletre lévő Bánátnak és a Duna–Száva közti Szerémségnek a kultúrája több évszázados. Megélték az e földön lakók a török uralmat, a XVIII. században önállósult terület is volt: Határőrvidék. Bori Imre irodalmi hagyományokra visszatekintő antológiájában a *Bécsi*, a *Müncheni* és az *Apor-kódex* egy-egy részletét állítja a számon tartani érdemes értékek élére. A „huszita biblia” szövegét tartalmazó három kódex anyagát a szerémségi Tamás és Bálint papok fordították, az 1430-as években kezdtek munkába. Szerémi György *Magyarország romlásáról* műve, amely a Dózsa-forradalom korának krónikáját is adja, szintén az említésre érdemes, a legrangosabb örökségek közül való. (Szerémi György kamonci, szerémségi jobbágycsaládból származik, s onnan kerül a királyi udvarba.) A XIV. századtól kezdődően sűrűn sorolhatjuk az ezen földrajzi területhez kapcsolódó magyar kulturális emlékeket...

Szenteleky és a századelő irodalmi munkásai a távoli történelmi múlt emlékeit nem kutatták, alaptételként mondták a hagyománytalanságot, amely inkább az arányt jelölte: Erdélyben például valóban számosabb a történelmi korok emléke. A Balkánra zúduló több évszázados török pusztítás nem kímélt se embert, se kultúrát: virágzó, kultúrateremtő közösségek

nem alakulhattak. A török ekkor nemcsak a magyar történelem százötven évét uralta, hanem a vajdasági kultúra „előtörténetéből” is kitörölt százötven évet.

Szentelekyék a Vajdaság – különböző rendű – híreseit Papp Dánieltől, Herceg Ferencről, Csáth Gézától, Kosztolányitól számtítják. Ha a „táj” kulturális értékeit kutatjuk: a hagyományozás időtartama több évszázad; ha a történelem meghatározó új szempontját nézzük, akkor 1918. december 1-jétől számító fiatal kultúráról szólhatunk. Ha önállósuló kulturális központok előbb nem alakultak ki, ha a köldökszinór Pesthez, Szegedhez, Kolozsvárhoz kapcsolt hozzá, akkor ez a köldökszinór 1918-ban elszakadt. Vajdaság 376 000-es magyarsága, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság összesen 472 000-es magyarsága önálló kulturális berendezkedéshez kezdett, hogy kölcsönvett, importált könyvek és folyóiratok nélkül se kerüljön lépéshátrányba a közösség. A magyarországi irodalom arisztokratikus szárnyának is ismerkedni kellett egy új ténnyel: hogy a határokon túl is van – vagy lehet – magyar kultúra.

Mondta a pesti konzervativizmus: az irodalom szétforgcsolódhat, a *Pesti Napló* kritikusa is ezzel fogadta a *Kalanyját*, örömenél nagyobb volt a fenntartása. Szenteleky elfogadásért harcolva válaszolt talán először tudatosítva azt, amit Németh László így mond: a kultúra cseréptányérja leesett, és négyfelé törött, amit Illyés úgy fogalmaz évtizedekkel később: a síp öt-

ágú. Szenteleky a *Kalangya* első számában leírja: a határokon túl is van magyar kultúra. S ahogy a szellem élete megerősödik, Újvidék, Szabadka maga is különálló kulturális központtá lehet. A *Pesti Napló* konzervatív kritikusanak idővel azt is meg kell szokni: a postának nemcsak Pesttől Újvidékig van dolga, hogy az újabb könyveket, friss folyóiratokat kézbesítse. Hanem visszafelé is: Szentelekytól, Szirmaitól, a *Kalangya* és a *Híd* köréből – Szegedig, Pécsig, Pestig. Fontos hangsúlyozni, a konzervatív irodalom hangadóinak volt e tény főként elfogadhatatlan. A történelem sodrában élők már megszokhatták, s majd megszokhatják: a Tanácsköztársaság után Bécsbe, a kommunista *Korunk* megindulásával Kolozsvárra, Bartók tanár úrral Amerikába elvándorolhat a legfényesebb szellem is.

A *Mi Irodalmunk* és a *Kalangya* írói gárdát nevelt föl. Nagy szó, hogy amikor a *Mi Irodalmunk* megszűnt, volt lap nélkül maradó író, az olvasó emberek széles körében ismert. Szenteleky Kornél, Szirmai Károly, Herceg János, Majtényi Mihály, Bencz Boldizsár, Dudás Kálmán, Gál László (akit kiemelkedően fontos közlései kötnek a *Kalangyához* is), Börcsök Erzsébet, Kázmér Ernő, Fekete Lajos, Csuka Zoltán, Kristály István, Cziráky Imre és Csépe Imre a *Kalangya* első írói lesznek. És akár a színeket nézzük, akár a tehetség mértékét és a hajlamot, akkor is sokrétű alkotói gárda.

Szenteleky nemcsak jelentős író, hanem – Csuka Zoltánék hívására és Kuncz Aladárék példamutatására – a Vajdaság első

kultúraszervező nagy egyénisége. Szirmai Károly, Herceg János, Majtényi Mihály önálló írói életműveket hoztak létre, és együttvéve: a realista próza első nagy fejezetét írják a vajdasági irodalom „könyvébe”. Fekete Lajost a Vajdaság első költőjeként tartja számon a két világháború közötti irodalmi köztudat. Az egyetemes magyar irodalomnak is megbecsült, számon tartott alkotója ekkor. Ha a hangsúlyt ma már másként is tennénk, s Bencz Boldizsárhoz, Dudáshoz se lennénk mostohábbak – mert ők hárman egyszintű, jó poézist teremtettek, s még a hang is más és más volt: Fekete Lajosé Ady-költészetben iskolázott, Bencz Boldizsáré a nyersebb, darabosabb expresszionista vershez kötődve, Dudás Kálmáné pedig lágyabban, lírai módon, az impresszionistákhoz közelítve.

Csépe Imre pedig, akit a kishegyesi szegénység küld az irodalomba – s akinek munkásságát újabban egyre nagyobb figyelem övezi –, nemcsak az irodalomszociológia jelensége; ahogy a magyarországi szellem élvonalába is a föld megoldatlan kérdése írók és költők sorát küldte, ahogy Nagy Imrét Sárrétudvari, ugyanúgy delegálta Csépe Imrét az irodalomba Kishegyes. „Ezeket a verseket egy máliigyosi parasztember írta, aki napszámból tengeti életét” – jelezte az első versek közlésekor a *Kalangya*. A *Kelet Népe* pedig Nagy Imréről ugyanúgy elmondhatta: „Nagy Imre verseire számos olvasónk figyelt fel. Hirtelen mást nem tudunk életéről: igazi, valóságos,

szegényember a bihari rögökön.” Nem volt ez másként Kelet-Közép-Európában sehol sem: a szellem mutatta készülődő erejét a fönnálló társadalmi berendezkedés ellenében.

Azt mondhatjuk: a Vajdaságnak írója előbb volt, mint irodalma. Ezt ismeri föl Szenteleky, és ezért fogalmazza meg a helyi színek elméletét. Felelős programot keres a tehetségnek. Ahogyan a transzilvánizmus ideológiája is más tájon, de ugyanazon időben. 1933-ban Szenteleky kiadja az *Ákácok alatt* antológiát, a délszlávországi magyar írók novelláit két kötetben, mégpedig a *Kalangya* létének talán első nagy demonstrálásaként.

Úgy válogat, hogy az írásoknak – Börösök Erzsébet, Bencz Boldizsár, Csuka, Cziráky Imre, Dudás Kálmán, Herceg János, Kristály István novellái szerepelnek többek között – valami közös jellegük, jegyük legyen. Az akácot, a szegény ember fáját gondolja szimbólumnak, versben is megírja, a könyv címlapjára is ezt írja jelképesen.

A regionalizmus, a helyi színnek sajátosan vajdasági elméletét couleur locale néven említi leggyakrabban a szakirodalom. Szenteleky és társai 1927 táján fogalmazzák meg, illetve emelik uralkodó elméletté. Dettre János a *Bácsmezei Napló* 1927. január 9-i számában cikket írt a vajdasági irodalomról jelezvén annak korlátait, hiányosságait. A cikkekre Szenteleky válaszolt (*Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról*).

Így írt: „Abban...teljesen azonos a véleményünk, hogy vajdasági irodalom nincsen. (Ez az, amit úgy említettünk: Vajdaságnak írója előbb lett, mint irodalma.) A Vajdaságban élő irodalomnak semmi köze sincs a Vajdasághoz, nincs couleur localja, nincs levegője, nincs sajátos zamatja – szóval a vajdasági jelző mindenképpen hibás. Hogy nincsen »vajdasági« irodalom, annak oka [...], hogy a Bácskának és Bánátnak kultúrélete sohasem volt... Legelőször a tradíció hiányzik, a múlt, az elkezdett irány, a lefektetett alap, amelyet folytatni, lerombolni, átformálni, megtagadni mindig könnyebb, mint teljesen újat csinálni. Ezen a tespedt, művésztelen lapályon nincs semmi, de semmi emlék, itt sohasem voltak ősi kolostorok, évszázados kollégiumok, hírhedt lovagvárak, görnyedt, legendás dómok vagy templomok, france-i könyvesboltok, fontainebleau-i erdők, ezen a józan, disznóólszagú földön sohasem éltek nótázó igricek, ferde kucsmás kurucok, sárga szakállú ötvösök, magas homlokú hitvitázók vagy finom ujjú humanisták. Hol vert volna gyökeret a vajdasági irodalom?”

Dettre János hiányolja cikkében, hogy az írók nem mutatják sokszíniően, száz alakban „azt az embert, aki ott él, ott vergődik, ott roppan össze vagy sikolt fel az örömtől a Vajdaságban”. Ekkor még Szenteleky elveti a Dettre által megfogalmazott elképzelést. „Miért kinnal és kedvetlenül helyi színek és zamatok céltalan kutatásával eltölteni az időt és elfecsérelni sovány erőnket, amikor erre semmilyen belső szükség sem űzi

az író, mikor ennek hiányát sohasem érzi az olvasó? Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur localt...” Egy év telik el, s Szenteleky hangot vált. *A vers a Vajdaságban* című tanulmányában közzéteszi a couleur locale-t pártoló elméletét. „Amikor minden kis kulturális sziget – Katalóniában éppúgy, mint Lettorszában, az ausztriai szlovénoknál éppúgy, mint a lengyelországi ukránoknál – önálló, független életet akar élni, ismét felvetődik a környezet [...] külön fejezete lesz például az erdélyi, a szlovenszói a vajdasági magyar irodalomnak az egyetemes magyar irodalomtörténetben, és minden fejezetet a millió ismertetésére és a milliónek az irodalomra, a művészi alkotásra gyakorolt hatása fog bevezetni”. E tanulmánya is egyetlen fokkal visz előrébb. A végső tanulság itt még felemás: azt mondja – képletesen fogalmazzuk – ha a király meztelen, fogadtassék el meztelensége ruhának. „Már sokszor olvashattuk azt a feddő és gáncsoskodó megállapítást, hogy a vajdasági költők verseiből hiányzik a Vajdaság sajátos levegője... Azok azonban, akik kifogásolják a couleur locale hiányát, elfelejtik, hogy éppen a helyi szín hiánya adhatja meg... jellegzetességét. A filozófia azt tanítja, hogy a mindenttagadás, a dogmanélküliség épp olyan dogma, mint – mondjuk – a dualizmus vagy a racionalizmus. Hasonlóképpen a helyi szín hiánya épp olyan jellegzetes szín lehet, mint a borongó norvég köd vagy a napfényes görög ég...” 1927–1928 voltak a gondolat változásának, a couleur locale elv elfogadásának, a vajdasági „realizmus” alkí-

miájának fő állomásai. Az utolsó állomás pedig 1932, a *Kalanyya* éve. Ekkor jelenik meg Szenteleky *Írói felelősségünk* című tanulmánya: ez már nem úgy számol, hogy negatívszor negatív az pozitív, hanem egyértelműen a pozitív vállalás, a cselekvő helytállás programját mondja, az esztétizálás emberén győzedelmeskedik a kisebbségi, moralizáló, esztétizáló ember: „Régente az író az eszméért, az igazságért kész volt meghalni, a leírt szó szent volt, a felelősséget minden író természetes dolognak tartotta, minden író mélyen hitt abban, amit leírt, és amit nyilvánosságra hozott. Az írástudó nem volt üzletember, nem kereste a közönség, az állam, a politikai áramlatok kegyét, nem hódolt a divatnak [...], hanem az igazságot hirdette a legmerészebb hittel, a legteljesebb felelősséggel.”

Melyek végül is a *couleur locale* létrehozó tényezői? Először mondanám a regionalizmus kritikai tudatosítását és a kritikai realizmus vállalt programját. A regionalizmus a századforduló Európájának hangsúlyos elképzelése volt. A XX. század elején bontakozott ki Magyarországon is, Európában is. Nem az általánosnak, hanem a konkrétnek, a „hely”-nek, egyedinek tolmácsolását tűzi célul. A regionalizmus programja kettészakad. A német „Heimatkunst” – a nagyvárosi civilizáció elleni konzervatív lázadás formája lesz. Kelet-Európában és Észak-Európában is, ahol még a kapitalisztikus berendezkedésnek nem elrettentő szimbóluma a nagyváros, inkább a feudális berendezkedés túllépésének állomása, a regionalizmus

nem konzervatív, hanem progresszív világnézeti alapon állhat. Ez a progresszív világnézeti megalapozottság adja Szenteleky regionalizmuselméletének a többletét is. A másik alkotóeleme a kritikai realizmus nem szó szerinti, de elvi megfogalmazása. Volt itt „téma” a kritikai ábrázolás számára: volt már Mikszáthnak is. Erről a földről vette *A Noszty fiú esete Tóth Mariával* regényötletét. S a kritikai realizmus csúcsát eredményezi a kis témából kibontott regény. 1901-ben Bácskában egy senki dzsentrifú megszöktette a milliomos Ungár Lajos lányát. Nem volt elfeledett a kritikai realizmus írói hagyománya: Móricz a mikszáthi vívmányokat épp ez időben újítja meg és emeli tovább. Szenteleky is esztétikája szerinti rokon úton jár kimondván: az író az igazságot hirdesse a legmerészebb hittel. Az is az értékeléshez tartozik: a vajdasági prózának csak egyik útja nyitott ez irányba, másik útja visszafelé hajlott a Jókai előtti anekdotához.

Ezek a fő tényezők. Nem mellékes az sem: Taine miliő-elmélete szintén hatott Szentelekyre, Taine elméletében modernül, tudományos formában igazoltnak látta elképzelését: hogy a környezet az ember jellemét részben meghatározza. Az *Ákácok alatt* antológia előszavában írja: „Vissza kell térnünk Taine-hez, az ész poétájához [...] De a Taine-féle miliő-elméletből okvetlenül ki kell hagynunk a faji tényezőt, amelynek tudományos értékét már többször kétségbe vonták [...] Így tehát egyedül a környezet hatását vizsgáljuk, a természet, a kultúra,

a társadalmi viszonyok hatását az emberre. Ebben a hatásban keressük az egységet...” Egy könyv is ott van a meghatározó tényezők listáján: Julien Benda *Az írástudók árulása* című könyve. Babits Mihály ismerteti a *Nyugat* 1928. szeptemberi számában. Szenteleky ír barátainak, szerezzék meg valamely francia könyvesboltban. Miután elolvasta, így számol be a hatásról *Írói felelősségünk* című tanulmányában: „Az utóbbi évek nem szépirodalmi olvasmányai közül tagadhatatlanul Benda könyve az írástudók árulásáról tette rám a legtartósabb hatást, mert igazságait szinte nap nap után bebizonyítva látom, s a mindennap irodalmi eseményei akaratlanul is eszembe juttatják Julien Benda megállapításait...” Két tanulmány is rajta van a nagy hatást kiváltó művek jegyzékén, az egyiket Makkai Sándor erdélyi püspök írja a *Nyugat*ba, a másikat pedig Berde Mária. Berde Mária tanulmányából való a „vallani és vállalni” eszménye, amit Szenteleky hozzákapcsol a *couleur locale* „programjához”. Igaz, a *couleur locale* elképzelése nem volt konkrét program, nem egyetlen feladat megoldásához volt tervezet, az író feladatának elméleti, filozófiai megközelítését gondolta. A vallani és vállalni eszménye viszont a gyakorlati, a jelenkori írói feladatok törvényét is mondja. A Berde Mária-tanulmányból leszűrte tapasztaltok is beépülnek az *Írói felelősségünk* tanulmányba: „vallani és vállalni kell az elhivatottságot és az ezzel járó felelősséget [...], vallani és vállalni a kisebbségi sorsot, a kisebbségi problémákat, az eszményi kötelességet:

jobb, tökéletesebb népet nevelni, és ezzel hozzájárulni az új és jobb világ felépítésének munkájához... Alig hiszem, hogy az erdélyi irodalom e mély és megejtő hit nélkül eljutott volna a mai magas színvonalához, tudott volna lelkes értékelőket és olvasókat toborozni: Az erdélyi igazság a mi igazságunk is...”

A couleur locale, a *Kalangya* „programja” adódott eggyé így. A magyar irodalom hagyományai, a Vajdaság sajátos hagyományai, a francia irodalom, filozófia, társadalomtudomány tapasztalatai, az erdélyi kultúrából kinövő gondolatok egyaránt befolyásolták. Most már az a kérdés, az alkotók kezén mivé lett az „elmélet”. Mert így a couleur locale „elmélete” egységes volt, gyakorlatában pedig – s az alkotók kezén – legalább kétfelé vált.

III.

Hogy ma is az esszé a jugoszláviai magyar irodalom legelső műfaja, ennek előzménye is visszanyúlik a *Kalangya* korára. A legjobb értékek először itt mutatkoztak: Szenteleky Kornél és Dettre János írásai a vajdaságiság és irodalmiság kérdéséről majd a „levélváltásuk” – irodalmi vitájuk az 1920-as évek végének, 1930-as évek elejének legfényesebb szellemi teljesítménye. De tanulmányíró, szépíró *nemzedék* nevelkedik: Szirmai Károly, Herceg János, Csuka Zoltán tanulmányaival, szemléivel végigkíséri a kortárs írók kibontakozását. Hozzájuk csatlakozik az európai tájékozódású Kázmér Ernő. Ők alkotják a *Kalangya* kritikusi gárdájának a bázisát. Szirmai Károly, Herceg János és Majtényi a vajdasági próza realiztikus színezetű első jelentős fejezetét is írja a *Kalangya* lapjain és a *Kalangya* vonzaskörében megjelenő könyveikben. Szirmai Károly *Ködben* című kötete a *Kalangya Könyvtár* sorozatában jelent meg 1933-ban. Majtényi Mihály a *Napló* regénypályázatán tűnik fel *Mocsár* című regényével. *Kokain* című kötete 1928-ban lát napvilágot. Majtényi hősei hús-vér figurák, a „helyi színek” olyan figurái, akiket szerzőjük úgy dédelget talán, mint Tersánszky Kakuk Marcit például, s amely hősöknek megvan az a többletük, nem az olcsó anekdoták földjén lépnek már: „Bánáti keverék ember volt Onuc Péter, nagyságos Ország Nándor úr kocsisa – apjáról román, anyjáról magyar. Már nem emlékszem,

melyik istent imádta, de legtöbbet a tót templom körül láttam. Hegyesre pödört fekete bajusza tetszett rajta a legjobban. Posztóruhát hordott télen-nyáron s a sapkájára rávarrt urasági címert. Nadrágja feszes volt, és lábszára úgy festett a szűk pantallóban, mint egy fordított sörösüveg” – így lép elénk Majtényi hőse, és kezdi novelláról novellára való vajdasági vándoréletét. Az egyszerű szegény ember állandósuló hőse volt – csak a neve változott, Pongrác (a *Fagyosszentek* novellában), Róka Feri (A *hegyek között* című írásban), Jakab (a *Jakab, a késes* címűben). Ez utóbbinak hőse: „Az a legény, aki délután fél négykor végigment a József-napi vásáron, kezét zsebre dugta és fütyörészett, mindenre gondolt, csak a késre nem.” Gárdonyi, Móra, Tömörkény novellái, életképei mintákat adnak az íráshoz; az anekdotikus, Göre Gábor-féle hírlapi írások, tárcanovellák a közönség körében is a legnépszerűbbek. Lesz a vajdasági prózának egy vonulata, részben Börcsök Erzsébet, Kristály István, Cziráky Imre képviseli, amely elsősorban a mesében járatos. Úgy színezz: legtöbb gondja jut a rózsaszínre. Hőseik a meséből lépnek elő. Majtényi novelláinak többlete, s Szirmai is, Hercegé is, hogy hőseik mindig az adott társadalom keretéből mozdulnak. Az Ady-fogalmazta ugarképzetet mondják tovább, akkor is, ha a történetet a tragédiába fordítják (mint Szirmai és Herceg), akkor is, ha a „mese” felé is kanyarodnak (mint Majtényi).

Herceg Jánosé az egyik legszebb írás a *Kalangyában*, az *Egy óra falunkban* című az 1938. évi 8–9-es számban. A couleur

locale elképzelése, amely szociográfiai jellegű művek inspirálására különösen alkalmas lehet, lehetőségét itt kipróbálja. Ha csak egyetlen, rövid írásban is. 1933-ban jelenik meg Herceg első novelláskötete, a *Viharban* című. A *Kalangyában* jelent meg a kötet anyagának jó része, az első évfolyam 8. számában például a *Titok a fenyves alatt* és a *Szülőföldem*. Miniaturák – Herceg meghatározásával. „Nehéz eldönteni, hogy ebben a fiatal, ígéretes íróban több-e az erő, mint a poézis, lényegesebb-e kinyilatkoztatni valója, mint elbeszélő kedve. Megkapó álomképei, a valóság nyers, kegyetlen színeivel felépített szimbólumai mögött az élet törvényei és eltiport igazságai ágaskodnak” – írta a kötet bevezetőjében Szenteleky. Ez a kötet még nem a realista prózáé, az 1943-as *Gyászoló kőművesek* mutatja majd a nem mesét, halványabb fényeket, tompább színeket, de a nagyobb, valósabb életet. Jelentős, igazában realista kötet először a Szirmai Károlyé. 1933-ban jelenik meg, *Ködben* a kötet címe. Szimbolikus képek, lírai történetek, Szirmai szavával élve: víziók társaságában e kötetben jelennek meg először nagy ívű, valóságközeli epikus történetek. Ilyen a *Ludvig* című, amely szintén a *Kalangya* I. évfolyamában jelent meg, s a *Ködben* kötet záródarabja lesz. A *Nagy Csened Vízióiból* történetei Kosztolányit idézhetik, vagy a korai Szentelekyt –, nyelvük könnyed és dallamos, a történet lebegő és itt-ott titokzatosan alámerülő: de ezen novellák társaságában megszületnek a vajdasági írás első öntörvényű, valóságos szecesszió nélküli novellái, amelyek

már vaskosabbak is, a lírát odahagyni tudják: a *Köd* című, a *Vihar a Dunán*, a *Ludvig* és a *Sorsválasztás*. Szirmai Károly nem teremt rendkívüli hősokeket, mesébe illő figurákat, Ábeleket, Kakuk Marcikat; hanem a figurák teljes köre, a tabló lesz fontos, az egész élet bemutatása. S ez az igazán nagy lépés: amellyel az anekdotától a prózairás eltávolodott. Ha az irodalomtörténet úgy is látja, hogy ma a legérdekesebb írásai a líraiak, látomásosak: *A Nagy Csend Vízióiból* darabjai, az irodalom története így is mutatja: a *Kalangya* idején a jelentős tény az volt, a nagy ívű novella elhatárolta magát az anekdotikus, publicisztikus életképtől.

Van a *Kalangya* prózájának egy másik vonala, Börcsök Erzsébet, Kristály István, Cziráky Imre tartozik ide. Börcsök Erzsébet törekvései szerint inkább a tabló, a nagyobb társadalomrajz felé hajlott, írásai mégis anekdotikus elemekből összeállított mozaikképek. A *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* egyik első köteteként jelent meg *A végtelen fal* című kötete. Ennek középpontjába a hétköznapiakat, a szerb–magyar együttélés hétköznapijainak kérdését állította. Szirmai Károly a kötet megjelenésekor (1932-ben) pontosan látta és fogalmazta a *Kalangyában* a Börcsök Erzsébet-i írás sajátosságait: „Börcsök írástechnikája mellett azonban még jobban meglepett bennünket novelláinak új lélek- és tájhangulata. Mit tagadjuk: bár itt élünk a szerbek között, Szentelekyn kívül egyikünk sem törődött azzal, hogy *A végtelen fal problémáját*: a szerb–magyar ellentétet valamely

téma keretén belül megfogalmazza [...] Ez volt egyik első írása, azóta eltévedt: csak le-letelepszik a kiveszőben lévő kemence mellé a padkára, onnan figyeli a régi öregek meséit.” Gárdonyi, Tömörkény, Móra üzenete, a századelő szegedi „helyi” irodalmának hatása a vajdasági irodalom ezen vidékén hatásos leginkább. A kritika által fogalmazott „kemence mellé” a padkára: figyelni az öregek meséit – nemcsak Börcsök ül le, hanem Novoszel Andor, Kristály István, Cziráky Imre is. A mesemondás, anekdota rétegében járnak, népszerűségük azért a többi író fölé is nőhet; a korabeli olvasó gyakran az ő írásaikért veszi és az ő írásaiknál nyitja a lapot. Nem a *Kalangyát* főképp, mert oda már ez a hang nem jut olyan erővel, hanem a *Bácsmegyei Naplót*, a *Reggeli Újságot* határozzák meg ezek az írók. A stilizációs népiesség írói ők: nem veszik le hőseik arcáról sosem a nevető maszkot. A *Kalangyában* fogalmazza Szirmai Károly az érvényes megállapítást írásaikról, melyekben „hallgat a panasz, mintha nem is lenne mit felpanaszolni az Úristennél az öreg világ válságosra fordulásán”. A *Kalangya* jelentősége ebben is megmutatkozik: ez a stilizációs népies hang a hírlapirodalomban csiszolódott, csak félig érintkezik az irodalommal, félig pedig publicisztika, napról napra szánt „levél”, írási-olvasási sor. A hírlapirodalom keretei közé illeszkedik. Kellott a nagyobb vállalkozás, a nagyobb, esztétikai értelemben igényesebb fórum, – a *Kalangya*: hogy az alkotói és befogadói ízlést a nagyobb vállalkozások felé lendítse.

A *Kalangya* nem közölt sok verset, igényességét egyféleképpen ez is mutatja. Ahogy prózairói nemzedéknek műhelye volt, azért ugyanúgy egy költői gárdát is összefogott, képviselt és tanulmányokkal számon tartott. E költői sorhoz tartozik Szenteleky, Fekete Lajos, Csuka Zoltán, Dudás Kálmán, Bencz Boldizsár, s ha Gál Lászlót szorosan nem is soroljuk a *Kalangyához*, részben idekötik kiemelkedő *Kalangya*-beli versközlései. Az első jelentősebb vers a *Kalangyában* Szenteleky tehetségét jelzi. A vers azt mondja költői eszközökkel, a *Kalangya* II. évfolyamában, 1933 januárjában, amit az irodalomszervező Szenteleky is mond; az akácot, a szegény ember fáját e táj szimbólumaként Szenteleky már előbb kiválasztotta, az általa szerkesztett novellaantológia címlapjára is ezt írta. Mert az akác: e táj első fája, ahogy hegyvidéké a fenyő, ahogy a tengerpartoké a pálma. Az ugarképzethez tartozik az „akác” is, és hamis lehetne – Ady (valójában Reviczky Gyula versében fölbukkanó) képével élve – a *Pálma a Hortobágyon*. Az akác: az ezen a földön az akácokhoz hasonló szívósággal élő emberek jelképe is.

Ákácok az őszben

Állnak az ákácok bús, bácskai őszben
kopaszul, szegényen s türelmesen állnak
szél rázza fejüket, fejsze csap húsukba.
Nincsen épp jó sora az ákáci fáknek.

Állnak csendben, árván a csatorna mentén,
állnak szerteszórva a Tisza vidékén,
ákác-bánatokról sír zörgő harasztjuk...
Fanyar ákác füstöt fúj a zsellér kémény.

Tölgybe, cserbe, hársba villám csap le néha,
de az erdei fa már tündért is látott!
Ti csak sivár síkot s sáros embert láttok,
aki tépi, töri az árva akácot.

Vártok valamire bús, árva ákácok?
Álmodtok-e néha nagy, zúgó erdőről?
Vagy belenyugodtok a mostoha sorsba
s nem törődtek véle, a holnap mit őröl?

Mennyi árva ákác áll a nagy világban...
Nagy testvéri vággyal gondoltok-e rájuk?
Rosszabb, jobb-e sorsuk, milyen az ősz arra?
Tépi őket ott is ember, vihar, átok?

Ne nyögjeteK tarlott bácskai ákácok,
 sáros világtoknak ha nincs fénye, pírja,
 lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május
 s a sok ákácillat összeborul sírva!

Szenteleky elméleti írásaival is, novelláival is olyan úton jár: nem tudni, éppen a végénél vagy az út kezdeténél vagyunk-e. Összefoglal és előre mutat. Ez a vers is a vajdasági líra egy szakaszának záróverse lehet. Az expresszionista iskolát járó költők innen lépnek tovább, ki-ki a maga módján, a Kassák-féle avantgárd törvénye szerint, a horvát modern költészet iskoláját járva, Jeszenyinhez, Juhász Gyulához, a francia impresszionizmushoz visszanyúlva. Láthatjuk a sokféle hatást: a versnek olyannyira sincs közös medre, mint a prózának. Egy erővonalát a *Kalangya*-versnek mégis fontos lehet érzékeltetni. Gál Lászlót azért is érdemes a *Kalangya* táboránál is számba venni, itt megjelent versei beletartoztak ebbe az „erővonalba”. 1937-ben megjelent verse, az *És vagyunk!* című, képletesen szóljunk, olyan felröpített kő, amely az idézett Szenteleky-vers ívében, irányában repül tovább. És még egy vers, 1939-ből való, Bencz Boldizsár írta, a *Brahms* című. Véleményem szerint ez a három vers, 1933-ból Szentelekyé, 1937-ből Gál Lászlóé és 1939-ből Bencz Boldizsáré – jelenti a vajdasági vers, a *Kalangya* által közölt versek olyan tengelyét, mint a novellában a Szirmai Károly, Majtényi Mihály, Herceg János-írások. Gál Lászlóé 1937-ből:

És vagyunk!
Üzenet Schöpflin Aladárnak

Istenes, bús paraszti nép
a népünk.
Kalendárt olvas s süvegel
papot és csendőrt.
Csoda, hogy élünk,
hogyan vagyunk.

Kenyere van és szalonnája,
dehogyan is telik tudományra,
dehogyan is okos – minek?
Élünk és írunk csak magunknak:
élünk és írunk – senkinek.

Ki érti meg:
magyarul írunk.
Hitünk s szavunk senki sem érti.
S ki éli meg, amit megélünk,
s amit nem érünk,
mi hajlítja hozzánk az ágat,
amit nem érünk?
Senki.

Senki és mégis lenni.
Írni és mégis írni,
magunknak, senki másnak
és mindig csak a mának,
mert a holnapot mások bérlik:
erősebbek.

Gulliver urak, ugye nevettek,
mi vagyunk a lilliputi törpék...
de mégis:
hogy kisebb itt a sötétség,
s hogy néhol mégis ég a gyertya –
ezt mi csináltuk
s nem vagyunk büszkék.

Ezt mi csináltuk,
s meg kellett tennünk.
Mi, akik mindig újra kezdünk,
mi, akik semmit nem tanultunk,
de tanítunk mégis!
És vagyunk!

Bencz Boldizsár verse pedig 1939-ből való, ekkor közli legalábbis a *Kalangya*. Költője addigra megjárja világhódító kedvében Algírt is, de visszatér – s beteg, sánta lába is a leg-

messzebb tanyákra elbandukoltatja már 1932-től (szó esett róla már), mikor a *Kalanyának* előfizetőket kell toborozni. Bencz Boldizsár az expresszionizmus vonzásában írt, az expresszionista Bencz-versek és a hívei, zenei, festői, impresszionista Dudás Kálmán-versek két különböző jellegű oszloprendszerrel tartják a vajdasági vers épületét. Bencz Boldizsár írja:

Brahms

Falusi színpad, ócska függöny
a díszlet: zöld-léc, örökzöld, bükköny,
a fény sápadt.
Néhány cigány s két úr a mester,
kotta nincs, szomorú orchester,
de orchester.

Brahms a műsor, szédületes iram,
húrok feszülnek s vadság, ami van
ázsiai lángban,
most részeg halál; dühöng, nyavalyog
majd kúszik, bokázik, zúg, kavarog,
dobbant s megáll.

Buja, kinyílott, nagy magyar virág,
 melyet még nem is látott e svihák
 magyar szükség.
 Aranyzsinóros csizma, pártá!
 Egyszerre élet s halál felváltva,
 a két lába.

Falusi színpad, ócska függöny,
 a díszlet: zöld-léc, örökzöld, bükköny,
 a fény sápadt.
 Néhány cigány s két úr a mester,
 kotta nincsen, szomorú orchester,
 de orchester.

Indulásától megszüntéig: 12 éven keresztül közli a *Kalangya* a kishegyesi Dudás Kálmán és a pécsi emigrációhoz tartozó Fekete Lajos verseit. Fekete átveheti 1934-ben a Baumgarten-díjat is; valamennyi kisebbségi magyar író közül az idén csak őt illeti ez a kitüntetés – írta a *Kalangya*. Ekkor már Fekete Lajos nem a Vajdaságban él, családjával együtt Magyarországra kell költöznie. Pécsen jelenik meg *Vassal és fohással* című kötete 1934-ben; Pesten a *Delelő nap* 1940-ben. Pesten is, a díj mutatja – és hogy kötetéhez Schöpflin Aladár ír előszót, az *Erdélyi Helikonnál* és a Felvidéken, a *Magyar Írásnál* is ő számít első vajdasági költőnek. Ez kicsit az esztétika mérlegének tévesztése. Keressük a titkot, és Bori Imre válasza a telitalálat: az

1915 és az 1939 közötti éveknek, a világháborúk közötti éveknek – sorsa és zaklatottsága szerint reprezentánsa ő; „a háború utáni életérzésről ad hírt költészete, melyben a nagy szerepet kapott szimbólumokat egy indulatos, heves és izgatott, általában zaklatott érzésvilág kötőanyaga fogja körül.” Hozzátehetjük, ...fogja körül olyanformán, ahogyan a *Nem rózsafán termettem* híres versét író Felvidék-küldte Mécs László költészetét is. Dudás Kálmán Kishegyesről indul a *Kalangya* táborába – s majd szülőfalujából magával viszi később Csépe Imrét is. 1940-ben Weöres Sándor sokat ígérő költőként köszönti a *Kalangya* lapjain. Dudás a jeszenyini költészet vonzásában indul, a lág, zenei és festői vers híve, a kötött formaké és zárt ritmusoké. A háború, a *Kalangya* megszűnése és az alkotói műhely megszűnése az ő költészetében is nagy törést okoz. Jeleznén: mit, milyen sokat jelentett az a műhely, ahol Szirmai Károly és Majtényi Mihály novellái, Kázmér Ernő tanulmányai, Bencz Boldizsár expresszionista és Dudás impresszionista versei kiegészítették és feltételezték egymást. A *Kalangya* verstengelyét, melyet Szenteleky 1933-as verse indít, Gál László és Bencz Boldizsár verse folytat, Dudás Kálmán 1940-es, *Könyörgés* című verse zárhat méltó módon:

De sok ember fegyverben áll,
de sok ember meg védtelen:
segíts rajtunk, szelíd szent fegyver,
segíts rajtuk ó, értelem.

IV.

A húszas évek végén, a harmincas évek legelején egyszerre szaporodott meg a kézirat: a vajdasági, erdélyi, felvidéki írók asztalfiókjában. S a pestiekében is. 1932-ben Németh László el is határozza: maga ír és szerkeszt folyóiratot: a *Kalangya* indulásának évében megindul a *Tanú*. Az *Erdélyi Helikon* gárdája előbb jelentkezik, a felvidéki *Magyar Írás* viszont szintén 1932-ben, a *Kalangya* és a *Tanú* évében. A munkatársak sokszor azonosak, cserélődnek és vándorolnak alkotók és kéziratok. 1932 a magyarországi irodalom éve is, a terror árnyékában, 1932-ben jelenik meg József Attila *Külvárosi éj* kötete, Móricz *Barbárokja*, és indul az Ábel fiú is nagy útjára, ekkor jelenik meg Tamási Áron *Ábel a rengetegben* könyve, az első Ábel-történet. Mindhárman ott vannak az idézett folyóiratokban is. Móricz a *Magyar Írás* beköszöntőjét fogalmazza, Tamási Áron a *Magyar Írás* erdélyi szerkesztője lesz, József Attila pedig 1930-ban már az őt megillető kiemelt helyen szerepel az *Erdélyi Helikonban*.

1932. május 26-án a *Pesti Napló* kritikusa cikket ír a *Kalangyáról*. Örül és bizakodik, hogy a kisebbségi magyar irodalom létrehozta új fórumát, de még inkább aggódik, hogy ezek a fórumok az egyetemes magyar kultúra széttagozódásához, majdani szétforgácsolódásához vezetnek. Szenteleky válaszol a *Kalangyában*: „A magyar kultúra széttagozódásának nem le-

het gátat vetni, de talán nem is szükséges. Mert egyelőre nincs más megoldás, más lehetőség.” A *Kalangya* indulásakor már adódik a tanulság: vannak, akik a történelem korparancsáról mit se tudva, arisztokratikus módon az irodalom régi bástyáit védik: önnön kiváltságaikat. Ez részben jellemző az Ady-reviziót kezdő *Nyugatra*, és főként a konzervatív, nacionalista publicisztikára; és vannak, akik csöndben és kettős szorításban végzik a dolgukat. Méltó formát, keretet keresnek a kelet-közép-európai együttéléshez. S az első példa számukra Ady. Az az Ady, aki a magyar, oláh, szláv bánatról tudta, mindigre egy bánat marad. És Ady után József Attila, Bartók. Az új kisebbségi folyóiratokban övék az első példa.

Szenteleky, aki a *Kalangya* első szerkesztője, éppúgy Ady programjának igézetében él, mint a szlovenszkói irodalom szervezője, Fábry Zoltán. És a *Helikon* címlapjára is korán felkerült az Ady-portré: Stósz, Szivác és Kolozsvár Ady szavával küldött egymásnak jelzést. Szentelekynek 1924-ből való a *Törekvések és irányok a modern művészetben* című tanulmánya, amely Ady jegyében íródik: „ő a nagy útnak gigászi úttörője, és nem lehet őt abból a mozdulatlan látószögből szemlélni, melyből a múlt század nagy poétáit szemléli az akadémikus irodalomtörténet.” Herceg János, a *Kalangya* harmadik szerkesztője szintén úgy emlékezik e korra és Ady hatására: „teljesen Ady igézetében éltünk [...] A tudatunk mélyén lappanghatott a felis-

merés, vagy még inkább csak az elképzelt, hogy Ady fejezte ki a kelet-európai népeknek közös sorsát, vágyvilágát s viszonyát is a nagyvilághoz.” A *Kalangya* II. évfolyama is így indít: Ady Endre portréja (Wellner Albert linómetszete) kerül a szám élére. 1944-ben még egyszer a *Kalangya* címlapjára kerül az Ady-portré: a háború legnehezebb napjaiban Todor Manojlović 1929-ben keletkezett, Adyról szóló cikkét veszi elő újra a szerkesztő, hogy keresse azokat a szálakat újra, melyek összekötnek. (Igaz az is, 1943-ban, 1944-ben már nem volt egységes esztétika, Németh László is visszavonult a *Kalangyától*, Ady mellett megfért Herceg Ferenc is: a *Kalangya* 1943. október 15-i száma majdnem egészében az övé.) Lehet, hogy 1943-ban nem állandó a méret, nem egyöntetű a döntés, de 1932 és 1941 között igen. Ady hatása ez időben olyan erős, hogy sokszor a kalangyások versein, a leírt sorokon is rajta van Ady kézjegye. 1937-ből való például Gál László verse, Ady hatását mutatja:

Eladok 34 évet,
rossz fogaimat, hajlott hátamat
és a vérem.
Eladom ezt a magamba ojtott,
de nagyon idegen énem
s eladom, amit másképp akartam:
eladom 34 évem.

(*Eladok 34 évet*)

József Attila kicsit kifelejtődik a *Kalangyából* (igaz, nem felejtődik ki az *Erdélyi Helikonból*, az ottani kisebbség elsőik között köszönti a fiatal költőt). Nem felejtődik ki a *Hídből*, a *Híd Könyvtárból* sem: Petőfi és Ady versei mellé József Attila verseinek magyar nyelvű válogatását adja. Félig tréfa, hogy Juhász Gyula is, József Attila is a *Kalangyába* „áthallással” kerül – mintha az ő verseik montázsát közölte volna a szerkesztő az 1937-es *Este a Tiszán* című verssel:

A parton bolygón, borongva ballagok
s várom míg csöndben és sompolyogva
a vén Tiszára s bús homlokomra
kiülnek a biztató csillagok...

A „kisebbségi” magyar esztétikák, melyeknek egymáshoz közel állított asztalánál ott ült Szenteleky, Szirmai, Fábry, Gaál Gábor, Móricz, Németh László, Tamási Áron, Győry Dezső, Kuncz Aladár – és még lehetne folytatni a sort –, kidolgozták önálló programjukat. A konzervatív magyar irodalmat és irodalomtudományt nagy ívben elkerülték, és attól függetlenül választottak munkatársakat. Létrejött külön, önálló értékrendjük.

A *Kalangyában* is hangsúllyal mondatik Bartók Béla neve például. 1935-ben jelenik meg újraközlésben egy cikke: A pa-

rasztzene hatása az újabb műzenére. Népzeneék és a szomszéd népek népzeneje című könyvéről pedig Makkai László ír ismertetést. A bartóki modell számára – ott és akkor – azt jelenti: „a közös dallamkincs a közép-európai népek elkötelező öröksége” – A *Magyar Írásban* pedig 1932-ben, az első évfolyam 3. számában Molnár Antal mondja el ugyanezt, és azt még: Bartókban és Kodályban két nagy tanítómesterünk van.

Az *Erdélyi Helikonnak*, amely 1928-ban indul Kisbán Miklós és Kuncz Aladár szerkesztésében, s melynek Szenteleky Kornél éppúgy jugoszláviai szerkesztője, mint a *Magyar Írásnak*, az 1930-as újrész száma teszi le a voksot József Attila mellett. A legkiválóbb fiatal költőket gyűjti együvé, s Budapestről a 24 éves, egykötetes József Attilát tudja legkülönbnek. (A Felvidékről Győry Dezsőt, a Vajdaságból Fekete Lajost és Csukát, Kolozsvárról pedig a 23 esztendő Dsida Jenőt – s a vállalásából következik: együtt közli, egy csokorban újrész nyilatkozatukat.) És József Attila nem hűtlen a bizalomra, a hetykeségen túlnövő, az eljövendő új társadalmi rendbe vetett hitét fogalmazza: „Sokat szenvedek, de pusztán csak magamért, és így az nem számít semmit. Az értékek és igazságok elhagyatottsága miatt kétségbeesnem pedig oktalanság volna: azok, akár akarjuk, akár nem, önmaguktól is rengő virágzásba pattannak, mint isten tekintetére a rózsaliget. Az emberiség sem érdekel, hiszen csak egyszerű tény, engem azonban értékekért hoztak a világ-

ra. De éppen ezért, nyűgös és alázatos kisbérese vagyok az eljövendő tisztultabb társadalmi berendezkedésének.”

A felvidéki *Magyar Írás* 1932-es indulásánál az értékek listáján már rajta van Móricz, Tamási, Juhász Gyula neve. De rövidesen számba vétetnek a vajdasági költők is: Csuka, Fekete, Szenteleky, Cziráky, Dénes Sándor. Megjelenik a *Kalangya* leendő kritikusa is: Kázmér Ernő, Erich Kästner új regényéről ír. A magyarországi új értékek listájára pedig sietve fölírják a szerkesztők (*Magyar Írás*, I. évfolyam, 3. és 5. szám) József Attila, Radnóti Miklós és Szabó Lőrinc nevét. S a *Magyar Írás* (I. évfolyam 5. számában) szociális programot is ad. Ilku Pálé a mondat: „Számptalan helyen lerögzítették: Szlovenszkon és Podk Rusban minden proletarizálódik. Egyetlen osztály lesz nemsokára: a proletárok osztálya.”

Ezeken a mozzanatokon keresztül született meg a *Kalangya* programja is: polgári demokratikus programot adott (melyhez kapcsolódott, melyen túlmutatott a *Korunk* és a *Híd* radikálisabb programja).

Kereste politikai és esztétikai értelemben a kapcsolatot (a hidakat) a jugoszláviai népekkel és kultúrákkal, más kisebbségek hasonlóan keresték a kapcsolatot a román, ukrán, cseh, szlovák kultúrákkal is, kereste a kapcsolatot az egyetemes magyar irodalommal. A szlovákiaival és erdélyivel szorosabbra

fűzte a köteléket, a magyarországihoz pedig „fölvizsgáló” kritikával viszonyult: a konzervatív irodalom fölé növe demokratikusabb, új értékeket kereste. A politika programját is nyomon lehet követni, az esztétikáéból következik, legpontosabb válaszaival azt mondja, amit Ady is: magyar, oláh, szláv bánat mindigre egy bánat marad. A kisebbségi programok között ott található az is, amit Németh László így fogalmaz: Duna-Európa. Ahogy a *Kisebbségben* IV. kötete mondja: programja lett a „Keleteurópa”, a Most-Punte-Silta program, a hídszerép. 1940-ben, mikor a világháború már véres realitás, jelenik meg a vajdasági kommunista író, társadalomtudós Lőrinc Péter könyve (a *Híd Könyvtár* 9. köteteként, Mayer Otmár szerkesztésében) *Erdély múltja és jelene* címmel. Ez a könyv is a Duna-Európa gondolatát mondja, Erdély életén, a magyar-szász-román együttélés keretében keresve a példát: „Erdély élete tipikusan dunavölgyi élet. A Duna külön völgye mindenkor az ismert történelem folyamán népek átjárója, népek küzdőtere volt.”

Ahogy a *Magyar Írásban* Ilku Pál a szociális átalakulást a nemzeti ellentétek elé helyezi, s ahogy tendenciája szerint a *Kalangya* is, Lőrinc Péter is úgy jár el, 1848 példáján mutatja a háborús jelennek, hogy a nemzeti kérdések kiélezése a szociális problémák elkendőzését szolgálja. „A 48-as történelmet sokan teljesen a nemzeti gondolat harcának tüntették föl. Föltétlenül

nagy szerepet játszott az eseményekben a nemzeti gondolat is, de valahogyan a Horia elgondolásában: népi és szociális alapon. Ellenben az erdélyi magyar urak a nemzeti (magyar) gondolat ellen már a forradalom előtt is sokat vétettek, és ezek a bűnök azután 48 folyamán is megbosszulták magukat. Ilyen a nemzeti gondolat elleni bűn volt a jobbágyellenes terror és a nemesi mindenhatóság már Werbőczy óta [...] A közös szenvedés, közös jobbágyi sors, közös elnyomás a magyar jobbágyot is beolvasztotta a románságba...”

A Duna-Európa programjának alakulását is nyomozza Lőrinc Péter, Martinovicstól az 1940-es évekig. „Bolcseszku nyúlt vissza először Martinovicshoz, ő ajánlotta először a nemzeti kérdés megoldásaként a Duna-völgyében a dunavölgyi népek szövetségét, a konföderációt. A Dunavölgyi Szövetséges Egyesült Államok megalakítását...” (Látjuk, a Németh László-i Duna-Európa tervnek a jugoszláviai kommunista elképzelések között is megfelelője akadt.) Elmaradt ez a szövetség, vonja le a következtetést Lőrinc – és elmaradt a földosztás is. Olyan kultúrák alakultak ki, melyből a tömegek ki voltak zárva; kialakultak nemzetek, melyből a néptömegek kimaradtak. A Sarló-mozgalom és a *Bartha Miklós Társaság* jelentőségét Lőrinc abban látja, ha kissé ködösen is fogalmaztak, teszi hozzá –, de látták „a nemzeti határvonalak megvonásának lehetetlenségét. Ezt már Ady is látta, és látták Petőfi is, Martinovics is, Kos-

suth is, Klapka is, Bolcseszku is.” A politikai program pedig így hangzik: „Ők a népek és nemzetek testvériségére alapították a megoldás tervét, a testvéri, egymást megértő nemzetek Dunavölgyi Egyesült Államok alakulatát népszerűsítve. A népre akarták ők alapozni a nemzetet, a népi jólétre, a gazdasági fejlődésre.”

Az uralkodó ideológiák szabályozta második világháború mondott nemzet e kisebbségi programra. 1937. október 10-én Magyarországon egyesültek a nyilaspártok, a nyilas-hatalomátvétel lett realitás, nem a *Centrál* kávéházban fogalmazott program, nem a *Márciusi Front* programja, nem a *Híd*, a *Korunk* baloldali elképzelése. Így került a demokratikus magyarországi szellem kisebbségbe, a kisebbség demokratikus erői pedig kétszeres kisebbségbe kerültek. A *Kalangya* nem volt egységes ideológiájú, a polgári humanizmus kerete különböző társadalmi rétegeknek és eszméknek adott otthont. Politikus-sága az volt, ami a Móricz szerkesztette *Nyugaté*: megmutatni, hogy a hetedik krajcár hiányzik. Kázmér Ernőé az utolsó tiltakozó szó: az 1939. évi 11–12-es számban a berlini egyetem egy magyar tanárának „nemzeti újjászületést” hirdető könyvére mond határozott és szigorú nemzet. Az 1940-től következő lehetőségek már Németh Lászlót, elképzelését és esztétikáját Herceg Ferencével cserélik föl. 1941-től 1944-ig új *Kalangya* szerkesztődik kiesve a szellem azon erővonalából, amit a *Helikon*, a korai *Magyar Írás* és az induló *Híd* vonzása jelentett.

Kázmér Ernő, aki a *Kalangya* fényesebb éveinek volt munkása, 1934-ben kerül a laphoz, abban az évben, amikor bevezetőjével megjelenik Zágrábban Móricz két regénye: a *Sárarany* és *Az Isten háta mögött*. Kázmér a Felvidék irodalmi életéből érkezik, előbb a *Magyar Írásban* találoztunk cikkeivel; nem a vajdasági irodalom kritikusa akar lenni, új magyarországi regényekről hoz hírt: Móriczról, Kassák Lajosról, Tersánszky Józsi Jenőről. Nagy Lajosról és Karinthy Frigyesről ír. Babits Mihály *Az európai irodalom története* és Szerb Antal *Magyar irodalomtörténet* könyveiről tájékoztat. Kázmér ekképp a magyarországi irodalomnak egyik első népszerűsítője volt, azokat az értékeket képviselte, melyeket Szirmai is szerkesztői elvei szerint a konzervatív magyar irodalom fölé emelt. Ezenkívül minden idegszálával a magyar irodalom és a jugoszláv népek irodalmának közeledését szolgálta. Szirmai Károly, úgy érezhetjük, három forrásból merítve szerkesztette a *Kalangyát*. Egyik Szenteleky eszmei öröksége volt, a másik a jelzett „kisebbségi asztal”: Fábry, Gaál Gábor, Móricz, Tamási, Győry Dezső, Kuncz Aladár és hangsúlyosan ezen asztaltársaságból Németh László, aki állandó tanácsadói levelezésben állt a *Kalangya* szerkesztőjével. A harmadik forrás pedig Kázmér Ernő európeér indíttatásával és munkakedvével, Szirmainak küldött állandó ötleteivel, baráti útmutatásával. A Kázmér és Szirmai közötti levelezés, melynek sajnos csak részletei lelhetők föl, és annak is csak részletei olvashatók, a világháborúk közötti

irodalom fontos és újabban publikált dokumentuma. Kázmér a vajdasági irodalom új értékeit nem tekintette elsődlegesen szem előtt, nyelve – terminológiája is olyan volt: szokatlan a publicisztika könnyed stílusához szokott olvasónak. Tévedett persze ez esetben az olvasó, nem a szakzsargon hagyott nyomot Kázmér írásain, hanem az impresszionisztikus portréfestés igénye eredményezte sajátos stílusát. Kázmér az európai irodalomnak nemcsak jó szemű, hanem „jó tollú”, jó stílusú kritikusa is. Kázmér européer elképzeléseihez kért újabb és újabb teret, Szirmaitól a *Vajdasági Írás* néhány munkása viszont a kázméri törekvések visszaszorítását követelte. Szirmai Kázmérnak fogta pártját azzal együtt, hogy a helyi irodalom kifogásait mindvégig közvetítette a Zágrábban élő kritikushoz. Kázmér 1937. július 11-én kelt levelében a stílus kérdésében foglal állást: „Stílusomon változtatni nem tudok és nem fogok. Ilyen kívánságot még soha nem hallottam. Stílusom az enyém, az egyéniségem. Végre is a szerkesztő az Egyéniség őre és nem kiherélője. Értsétek meg, esztétikus vagyok és nem kuglizók, legényegyletek irodalmi szórakoztatója.” 1940-ben a *Kelet Népe*-ben látjuk például, hogy apróbb betűkkel, ahogy a szerkesztőségi híreket szokásos, pár mondatos jelentéseket ad a lap a kisebbségek új kulturális értékeiről, könyvekről, folyóiratokról. Kázmér Ernő 1937. szeptember 24-én hasonló javaslattal él: „Nem adnánk egy folyóiratszemle-rovatot, kis betűkkel egy oldalon? Nekem jár a *Nyugat*, *Erdélyi Helikon*, *Korunk*, *Tátra*,

esetleg még kapnánk valamit s azt szépen regisztrálnánk.” Ez a terv nem valósult meg. A többszörös hídépítés volt első vállalása. Az 1940. február 7-én kelt levél is, az összeomlás és Kázmér személyes tragédiája előtt a *Kalangya* frissítését, megújítását a következő programban látja: „Ajánlom Neked a következő gyors megoldásokat. Állandó magyarországi folyóiratszemle. Állandó jugoszláviai folyóiratszemle. Vezess be egy budapesti, beogradi, zagrebi, esetleg egy erdélyi levelet... Ez lenne hamarjában gyors tanácsom. Kázmér ezen elképzelése sem valósult meg, megvalósult viszont az 1934-től folyamatosan megjelenő *Szemle* rovat, és így a magyarországi irodalom legújabb és legértékesebb könyvei, a szerb és horvát irodalom jeles, új alkotásai, olykor az orosz, francia, dél-amerikai, észak-európai hangsúlyos értékek nem maradtak a *Kalangyában* visszhangtalanul.

A *Kalangya* igyekezett a magyarországi irodalomról független ítéletet mondani, a *Kalangya*-beli publikációk is ezt szolgálták: új művek kérésével és újraközlésekkel egyaránt. Ha az *Erdélyi Helikon* és a *Korunk* a magyarországi demokratikus szellem hiányzó fórumát akarta megteremteni, akkor a *Kalangya* – ezen elképzeléshez közel állva – a vitathatatlan értékek fóruma akart lenni kiszűrve az irodalomból a bővít és az ideológiailag zavaros műveket. Természetes, hogy első helyre került Kosztolányi Dezső neve és művészete; a Szabadkáról elszár-

mazott művész útját megkülönböztetett figyelemmel kísérték. Kosztolányi *Silus* című elbeszélését közlik újra, majd a „*Kalangya* számára írt novellát”, a *Hét kövér esztendő*t első közlésben. Az 1936. évi 3-as pedig egészében Kosztolányi-szám, az eltávozó művész emlékét őrzi, többek között Babits Mihály, Kállay Miklós, Németh László, Schöpflin Aladár írásaival, és a legszebb Kosztolányi-versek és -novellák újraközlésével. A *Kalangya* egyik legpontosabban és legszebben kimondott „mondata” is ebben a számban olvasható, Németh László írta Kosztolányiról: „Hosszú iskolát kell kijárni ahhoz, hogy az ő műveit élvezni tudjuk; nem azért, mert bonyolult, mélységekkel kacérkodó, problémákat görgető, hanem, mert egyszerű. Mondatait a gyermek is megérti, de az erőt, mely mondatait lecsiszolta, csak az méltányolhatja, aki maga sem egész csiszolatlan.” 1933-ban Babits *Holt próféta a hegyen* című versét, 1934-ben, 1935-ben Bartók Bélát, Szabó Lőrincet, Tersánszky Józsi Jenő-novellát. Szentkuthy Miklóst, Áprily Lajos-verset, Radnóti Miklóst (*Emlékező vers*) olvashatunk. Közöl a *Kalangya* Veres Péter-novellát, 1935-ben a *Vasúti szerencsétlenség* címűt. Radnótit és Veres Pétert is akkor közli, mikor nevüknek még nem volt maihoz hasonló zengése. Főképp a most sorolt alkotók írásai ismétlődnek a következő években is, és nagyobb hangsúllyal: Németh László. Szenteleky már az induláskor külön köszönti a *Tanút* és szerzőjét: „Németh László nagy értéke és nagy reménysége a magyar kritikai irodalomnak. Értékét nemcsak szokatlanul

széles látóköre, éles, friss tekintete, hatalmas műveltsége, biztos intuíciója, hanem bátorsága is biztosítja... Ez a merészség hősiesség, ez a hit szeplőtlen.” Szenteleky és Szirmai Károly keresik a *Nyugatból* kivonuló szerző barátságát, aki új folyóiratának programját így fogalmazza: „egymás értékeinek a megbecsülésére nevelne, ha nem is szegeznék be az ágyukat, segítene nedvesen tartani ott is, itt is a puszkaport.” Németh László is nagyra becsüli ezt a barátságot. *Összehasonlító népköltészet* című tanulmányából tudjuk: a *Szrpszke narodne peszme*, melyet jugoszláviai barátai küldtek – első szerb olvasmánya és a bontakozó kapcsolat első jele is. Már az első évfolyam közöl Németh László-tanulmányt, *A kapitalizmus alkonya* címűt. A *Nyugat* háza táján tényleg bajok lehettek ez időben. 1933-ban a *Nyugat* kritikusanak Szabó Pál annyit sem ér, mint Beniczkyé Bajza Lenke írónő. Németh László nagyobb tanulmánnyal készül rendet csinálni az irodalmi értékek forgatagában, majd a *Kalangya* közli folytatásokban ezt is. 1933-ig a Németh László és a *Nyugat* közötti kapcsolat olyannyira megromlik, hogy Németh László a *Tanúhoz* mellékelt röplapon megtámadja a *Nyugatot*, a *Nyugat* pedig a lap hasábjain kijelenti, az, amit Németh László ír: „agyrép” és „gyerekes reklámhajhászat”. Németh László az önállósuló vajdasági irodalom mellé állt. Így ír a *Válaszban* (Szirmai Károly könyvre kapcsán): „Azon kell kezdenem, mi a véleményem a vajdasági irodalomról. Külön sorsoknak külön irodalom kell...” Ugyanígy a *Kalangya* is az önállósuló Németh

László pártját fogja. Nemcsak Németh László írásait közli sorra, hanem a megjelenteket is méltató kritikával fogadja: Herceg János esszét ír, Kázmér Ernő az *Alsóvárosi búcsúról*, Szőnyi Kálmán a *VII. Gergelyről*, ismét Herceg János a *Kisebbségben és Magyar ritmus* könyvéről, Kisbéry János a *Szerdai fogadónapról* ír. Verbász és Budapest: Szirmai és Németh László között pedig járnak, fordulnak a levelek. 1932. december 1-jén kelt levelével így üdvözli a *Kalangyát* Németh László: „Hogy ilyen szép folyóiratot tudnak kiállítani, a mai időben nagy dolog. Hirdetett kiadványaikra kíváncsi vagyok. Van-e olyan újabb szerb könyv, melynek ismertetését a *Tanúban* kívánatosnak tartaná?” Az *Ember és szerep* közlésekor pedig így kommentálja írását a Szirmaihoz küldött nyílt levélben: „Örülök, hogy ez az életrajz vagy inkább pályatörténet éppen egy kisebbségi folyóiratban jelenik meg. Sehol sem olyan fontos, hogy a *tájékozódás* a mulasztásokban és a hátralék munkában nyíló nagszerű szerepre a figyelmet felhívja. A magyar kisebbségek sorsa attól függ, hogy mennyire tudnak tájékozódni helyzetükben, *megismerik-e* igazán magukat és környezetüket, s sikerül-e küldetésük alakítani balsorsukat... Amikor ez a levél a *Kalangyában* világot lát, talán már meg is jelenik új folyóiratunknak, a *Kísérletnek* [végül Válasz – a szerző megj.] az első száma, mely épp az ifjúság érdeklődésének ezt az átcsoportosítását akarja megkísérelni. Örülnék, ha a *Kalangya* velünk tartana ebben a vállalkozásban, s az ottani magyarság sorskérdéseire (tájkuta-

tás, jugoszláv viszonyok, összehasonlító tudományok) megfelelő író-szakembereket képezne ki.”

Németh László a *Kalangyához* olyan szeretettel fordul, ahogy az indulás évében az *Erdélyi Helikonhoz*. Az önálló-szó szellem műhelyét és a történelmi önismerés műhelyét keresi bennük, akár a *Tanúban*, akár a Fülep Lajos, Gulyás Pál és Németh László szerkesztésében tervezett *Válaszban*. Ez utóbbihoz (az 1934. február 16-i levelével) Szirmai is „vajdasági szerkesztőnek” hívja. A *Kalangya* közli A *kapitalizmus alkonyát* (1932. 7. szám), ez az első Németh László-tanulmány a *Kalangyában*, majd a *Látogatás Szenteleky Kornélnál* című írást (1933. 8. szám), melynek szomorú aktualitása, hogy a nagybeteg Szenteleky-nél tett utolsó látogatásának „jegyzőkönyve”. Az *Ember és szerep*, amely a magyarországi irodalom áttekintésével a vajdasági irodalomnak is hivatott irányt szabni, az 1933. évi 11. számban indul, az 1934-es lapszámokban folytatódik, és az 1935. évi 1-esben fejeződik be. Ekkor közli a *Kalangya* Németh László levelét Szirmai Károlyhoz (1934. 4. szám), melyben az önéletrajzi írás felfüggesztését megokolja. A Kosztolányi-szám írása a jelzett, *Kosztolányi Dezső* című esszé (1936. 3. szám). A következő a *Tanúévek* esszésorozata 1938-ban a 7. és a 11–12-es szám között folyamatosan. Az 1939. évi 1-es számban ismét Szirmaihoz intézett nyílt levél, majd két kiemelkedő Németh László-közlés, a színpadi művek közül a legjobb, a *VII. Ger-*

gely (1939. 3–4–5.szám) és a *Papucshős* (1939. 7–8–9. szám), közben még a *Budapest meghódítása* című tanulmány (1939. 6.)

A *Kalangya* hét évfolyamában jelent meg Németh László-írás – 1932 és 1939 között, összesen 27 alkalommal. Helye megkülönböztetett hely volt a *Kalangyában*. Ha így fogalmazott előbb: „mi is akarok lenni: a magyar szellemi erők organizátora”, akkor a kisebbségek irodalma először mondott e tervre igent. A kisebbségek azon igénye, hogy erőik megszervezésekor az egyetemes magyar irodalom „értékeit” újraértelmezzék, és Németh László törekvése, hogy nemzedékét új hadrendbe állítsa – ezen a ponton találkozott.

Németh Lászlót az teszi első gondolkodójává a kisebbség kérdésének: a legnehezebb években is a kisebbségekben se a Budapest ellen készülődő új szellemi központokat, se a többségi népekkel való szembenállás központjait látta. Hanem azt, ami: a történelemnek ismert és a fejlődést is szolgálható, küldetéses képződményét. A vajdasági magyarság kisebbségi életét se Belgrád és Budapest ellenében látta. A hídprogram következetes ideológusa volt. Nem hitt egyetlen olyan politikai rendezésben vagy esztétikai rendszerben sem, amely Kelet-Közép-Európa történelmi alakzatát az itt élő népek (vagy kultúrák) szembeállítására árán rendezné. A *Kalangya* mellé is ezzel a hitével állt, a Fülep Lajos, Gulyás Pál és őáltala szerkesztett *Választ* is úgy

gondolná, szócsöve lehet ezen programnak, a *Tanút* követő gondolatával a *Tanú Könyvtár*at is úgy tervezné (Szirmaihoz írt 1934. február 14-i levele mutatja) – legfontosabb témaköre a közép-kelet-európai népek lenne. („Egész irodalmi jövedelem erre szánom” – írja.) Elképzelése egyes pontjaihoz megértő társat is találhatott, az egész rendszerét elfogadó és megértő társat vagy műhelyt – alig.

Híd a Dráván című cikkében, amely a *Kelet Népe* folyóiratban jelenik meg 1940 februárjában, így ír: „Majdnem minden számottevő író ismerek, s tudtommal egy sincs köztük (egy-két vajdasági embert kivéve), aki egy szerb újsághírt le tudna fordítani. De tovább megyek: délszlávból fordított vagy délszlávokkal foglalkozó művet sem láttam soha, sem kezükben, sem állványukon [...] Körülbelül hét-nyolc éve, hogy a mi nyugatias műveltségünk egyoldalúságát észrevettem” – írja, s ez a „hét-nyolc éve” azt jelenti, 1932 táján történt a váltás, a *Tanú* és a *Kalangya* indulása körül.

A *Híd a Dráván* cikke a „csendes munkás barátságok” mellett szól. Délszlávok, lengyelek, románok, magyarok közti munkáról. Ez a hídprogram nem az elméleté már (pedig az elméletnek is egyik első ideológusa Németh László volt), hanem az utópikus gyakorlaté: „Ha odaát van két-három ember, aki nek éppúgy alakultak a problémái a magyar *Drávánál*, mint

a miénk a délszlávnál: könnyen lehetünk egymás budapesti, belgrádi, zágrábi fiókjai, ahova csak írni kell, s megjön a könyv és a felvilágosítás. Időnként, egy kis eszmecserére, – maga az ember is.”

A *Kalangya* „kultúratörténete” csak a XX. századot jegyezte; a vajdasági kutatások következő lépése lesz csak, hogy a táj kultúrtörténetét a XI–XIII. századig visszakeressék. Nagy időszak volt a XX. század első négy évtizede is, két világháború terhertételével, ennek a „szűkebb” történetnek (a *Kalangya* jelzése szerint) az alfája Ady volt, Németh László pedig az ómegája.

V.

1936 júniusában jelent meg az irodalomban József Attila fontos verse: *A Dunánál*. (Ekkor a *Kalangya* épp a legnehezebb válság napjait élte.) A vers szép szavakkal és józanul mondja: amit a híd jegyében induló folyóiratok is, a szellem összefogó műhelyei e korszakban vallottak: rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk... A *Kalangya* is tudta a kor ezen parancsát, indulásától külön figyelemmel kísérte a délszláv kultúrákat, a jelentős alkotókat és műveket.

A horvát író, Ivo Andrić, a szerb költő, Todor Manojlović és a horvát író, Krleža nevével találkozunk hangsúlyosabban. 1933-ban Ivo Andrić *Gyónás* című novelláját közli a *Kalangya*, Polácsi János fordításában, ő fordítja az *Egy nap Rómában* című Andrić-írást is. (1935-ben jelenik meg.) Herceg János Andrić novelláiról ír nagyobb tanulmányt. Krleža neve is gyakran feltűnik a *Kalangya* lapjain; az ismertetőik pedig minden fontosabb művére fölfigyelnek. Elsőül Csuka Zoltán a *Latinovicz Fülöp visszatérése* című könyvét ismergeti, amely „erősen gazdagítja Krleža műveit és a délszláv irodalmat”. Ady szerb barátja és fordítója Todor Manojlović, akinek Adyról szóló tanulmányát közli majd a *Kalangya*. Ő mindvégig részese a közös feladatoknak. Szenteleky Kornélt Manojlović ajánlja (bár ez csak formalitás) a jugoszláv PEN Klub tagjai közé, Kázmér Ernővel is együtt dolgoznak éve-

ken keresztül; Kázmér tanulmányt is szentel a barát munkásságának.

Kázmér Ernő nemcsak az egyetemes magyar irodalom ügyének, hanem a délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok kiépítésének is nagy lelkesültségű munkása. E két feladatát nem is választotta szét, ugyanúgy, ahogy Németh László is: e két feladatot egységben látta, a magyar kultúra nyugatos orientációjának megszűnése és a szomszédos kultúrákhoz való közeledése egységében.

Kázmér az irodalmi párhuzamokat is úgy választotta, például a regionalizmus kérdésének elemzésekor az erdélyi és a délszláv népek államközösségében jelentkező regionalizmus kérdéseit együtt vizsgálta. Szirmai Károlyhoz írott leveleiben is gyakran szerepel a magyar és délszláv irodalmi kapcsolatok kérdése. Írja Kázmér az *Irodalmi Szemlét*, de egy „beogradi levél” terve is foglalkoztatja. 1936. május 11-én így ír Szirmaihoz: „Ami a *Kalangyá*ban való dolgozást illeti, hát kérem, ez rendben is menne, a szokott keretek mellett, az *Irodalmi Szemlében*, s azon kívül szeretnék egy beogradi levelet is írni, havonta, minden komolyabb itteni irodalmi, művészeti, színházi eseményről, amely levél egyben a jugoszláv–magyar szellemi közeledés jelentős állomása legyen.” Az 1937. szeptember 4-i levél is azt mondja: „Lapod jugoszláv vonatkozású cikkekből

szegény. Én ha nem lennél ellene, szívesen írnék, akár minden szám részére is, külön teljesen informatív jellegű cikket...” Ebben az évben, 1937-ben jelenik meg a *Kalangyában* Kázmérnak a Meštrovićról, a horvát szobrászról szóló nagyobb tanulmánya, ami jelzi, a szerb, a horvát, a szlovén kultúra értékeinek, azokról írt tanulmányoknak helye volt a *Kalangyában*. Szirmai és Kázmér között itt is (akár a magyar irodalmak esetében) a közlés gyakoriságában, mértékében lehetett csak vita. 1938. szeptember 14-én Kázmér levele e munka visszhangját is jelzi a Manojlovićról írott esszé kapcsán: „Örömmel tudatom Veled, hogy a *Budapesti Hírlap* e hó 11-i vasárnapi irodalmi mellékletében tíz tárcahasábon, a *Kalangya* jelentőségére rámutató bevezetővel nagy kivonatot ad a Manojlovićról írott esszemből *A Holnapos évek Várada. Ady Endre és Manojlovićs Tódor* címmel.” 1938. december 15-én pedig újabb nagy terve lenne: „Csinálnék egy jugoszláv–magyar könyvtárt, 8–10 füzetet. Megjelennének benne tanulmányok a délszláv szellemi életről, versfordítások, kisregények stb. [...] büszke lennél rá!”

A *Kalangya* a délszláv népek kultúrájából írott tanulmányokban, versfordításokban, novella fordításokban gazdagnak mondható.

Ivo Andrić (a *Híd a Drinán* szerzője, Németh László tanulmányának címe, a *Híd a Dráván* az ő történelmi regényéből vesz címében utalást), Krleža, Todor Manojlović munkásságát pe-

dig lépésről lépésre, végig követni igyekeznek. Mivel némelyikük útja, elsősül a horvát próza útja a világhír felé visz: nagy dolog az is, hogy nem az utolsók között, hanem idejében – munkáságuk magyar visszhangra is talált.

A *Kalangya* híreivel is jelzi a közös munka állomása-it. 1933-ban például jelzi, hogy a magyar írók közül elsőként Szenteleky Kornélt és Csuka Zoltánt bevásárolta tagságába a jugoszláv PEN Klub. Szentelekyt Manojlović, Csukát Mikić Dušan javaslatával. Ennek évében: 1933-ban Dubrovnikban ülésezik a PEN Klubok világkongresszusa. Ez alkalomra jelenik meg a *Kalangya* többnyelvű PEN-száma, a közös út manifestuma. Csuka így ír a kongresszusról a *Kalangya* 1933. évi 6-os számában: „Ránk, kisebbségi írókra kétszeresen is fontos volt ez a kongresszus, nemcsak azért, mert határozottan állást foglalt a népek testvériesülése mellett, elítélte a túlzó nacionalizmust, a gondolatszabadság elnyomását, hanem azért is, mert mint a beogradi PEN-klub tagjai először jelentek meg ezen a kongresszuson a délszláv országai kisebbségi magyar írók.” Voltak kivételesen fényes percek ennek a kongresszusnak, ezek közé tartozott a *Kalangya* PEN-számának a bemutatása is, amely lapszám élén Szenteleky öt nyelven köszönti a kongresszust, és ismerteti a *Kalangya* köré csoportosuló jugoszláviai magyar írók munkáját. Fényes pontja volt a kongresszusnak Ernst Toller felszólalása is – a *Kalangya* ír róla –, miközben a

hivatalos német írók kivonultak az ülésteremből, ő az erőszak ellen beszélt, amely Németországban a szabad gondolatot elnyomja. Egy új háború előszelét tudva így voltak a *Kalangya* írói is a demokratizmus delegátusai között.

Nemcsak fordítások, ismertetőik közlésével, hanem irodalmi pályázatok szorgalmazásával is a szomszédos népek közeledését szolgálta a *Kalangya*. 1934 és 1937 között ismétlődik az ötlet. A Bácskai Cukorgyár Rt. vezérigazgatója finanszírozza, mint majdan *Az ember tragédiája [szerb fordításának – a szerk. megj.]* megjelentetését is. 1937-ben olvashatjuk a pályázat feltételeit: „Pályázatot ír ki a *Kalangya* szerkesztősége jugoszláv írók számára. A szerb és horvát nyelvű pályaművek a *Kalangya* szerkesztőségének címére küldhetők.” A magyar nyelvű pályázat, amelyet párhuzamosan meghirdetnek, pedig kimondja: „a magyar nyelvű regények tárgya szabadon választható. Egyetlen kikötés, hogy a regények művészi formában s propagandisztikus eszközök mellőzésével a jugoszláv és magyar nép közeledésének ügyét szolgálják.” A pályázat szervezői között található ismét Szirmai és Kázmér, valamint a szerb költő, Manojlović. 1938-ban a *Kalangya* kiadja könyv formában *Az ember tragédiája* szerb fordítását. A fordító Jankulov Vladislav „pravoszláv főesperes”, s az első szerb fordítás után ötven évvel mutat föl a *Kalangya* közvetítésével olyan fordítást, amely hivatott, hogy a madáchi szöveget hitelesen közvetítse. Szeli István tanulmá-

nyából tudjuk, Jankulov Pesten jogász korában ismerkedik a *Tragédiával*. 1923-tól, amikor az előző fordítást megismeri (amely Zmaj Jovan Jovanović munkája), s amelynek hiányosságait megérzi, éveken keresztül dolgozik a fordításon. 1932-ben elküldi a belgrádi *Narodno pozorištének* [a fővárosi nemzeti színháznak – a szerk. megj.] is, hogy bemutatásra javasolja. A bemutató elmaradásának egy fő oka van: nincs rá pénz, üzenik vissza a színház vezetői levélben. Az 1938-as fordítás is a színházi bemutatás reményével jelenik meg bibliofil kiadásban, Todor Manojlović és dr. Borislav Jankulov tanulmányaival, mindössze négyszáz számozott példányban.

Ebből jó néhány kerül színházi szakemberekhez: Todor Manojlović 1938-ban a *Szegedi Szabadtéri Játékokra* is elkalauzolja őket, hogy a színházi előadást szorgalmazza. Az előadásnak most is egy fő akadálya lesz: a terjeszkedő háború. A *Kalangya* 1939. évi 2-es számában Herceg János és Kázmér üdvözlik a fordítást, Kázmér azt hangsúlyozza: *Az ember tragédiája* a népek gondolati és szellemi közelítésének előkelő, jelentős és maradandó eszköze. Az új fordítás legfőbb erénye: szöveg-hűbb, az előzőnél érettebb fordítást tesz a délszláv olvasók asztalára; a szellemi együttműködést példázza. Az 1941 és 1944 közötti *Kalangya* sem feledkezett meg erről a hagyományról, ha ezekben az években a szélesebb körű tájékozódás helyébe a szűkebb regionalizmus lépett is. A szerkesztő igyekezett megőrizni és foglalkoztatni a fordítókat, nem szakadtak el teljesen

a magyar és délszláv kultúrát összekötő szálak. Az együtt élő kultúrák közelítésének jelentősebb éve mégis az 1940-es. Ivo Andrić, Todor Manojlović és Krleža pályájának követésével, szerb és horvát nyelvű regénypályázat meghirdetésével, *Az ember tragédiája* szerb nyelvű közreadásával jelezhető út új, fontos állomása az 1940-es. A *Kalangya* lapjain a legnehezebb, világháborús időkben Kázmér Ernő azt írja: kellene, hogy Délkelet-Európa nehéz napjai a megismerést és a szeretetet a politika szótárába iktassák. A szerkesztő közli dr. Kosić Mirko egyetemi tanár előadásának magyar nyelvű kivonatát, melyben a Vajdaság nemzetiségi kérdését tárgyalja: kis területen igen sokféle nép keveredik – mondja –, ehhez hasonló sokszínű táj kevés van, a Baltikum csak, Bukovina, Elő-Ázsia. A világháború esélyeit vizsgálva elmondja, ha Németország győzne, a német terjeszkedés színterében, az „életterben” a Vajdaság is benne foglaltatna. Az ezen lehetőség *elleni* harc feltételül azt mondja: az itt élő sokféle nép együttműködését kell megteremteni. A realisabb kapcsolatkeresési törekvések közé tartozik Herceg Jánosnak egy 1940-es könyvkritikája is, melyet Feketekuthy Béla *Jugoszlávia magyar szemmel* című könyvéről ír. A kritika lényege: aki ezt könyvet írta, épp azokat az értékeket nem ismeri, amelyek a közvetítésre érdemesek lennének. Ez a kritika jelzi egyben: ahogy az egyetemes magyar kultúra értékeinek megítélésakor a szerkesztők önállósuló ítélkezésre törekedtek, ugyanúgy a délszláv kultúra értékeiről is az önállósuló kritika

elve szerint, a legjobb értékeket keresve, a hivatalos véleményeket felülvizsgálva adtak hírt. A *Kalangya* kibontakozásának útja: a vajdasági esztétikai gondolkodás fejlődésének, kibontakozásának útja is.

1932-től 1941-ig, 1944-ig a *Kalangyának* fényesebb és halványabb lapjai egyaránt íródtak. E dolgozatnak az volt a célja, hogy a fényesebbeket mutassa. Az értékesebb építőköveit az Ady fogalmazta templomnak.

VI.

A *Kalangya* története 1941-ben vagy 1944-ben zárul, Bori Imre például az 1941 és 1944 közötti időszakról nagyobb megértéssel ír irodalomtörténetében, Utasi Csaba pedig a *Kalangya*-ról szóló korai tanulmányaiban nagy távolságtartással. Ezért jogos mindkét dátumot, 1941-et is, 1944-et is zárópontként említeni. Magam is indokoltnak érzem ezt a „kettős” lezárást, hiszen részben megváltozott a *Kalangya* szerzőgárdája is, a lap jellege is alapvetően eltért az előző időszakétól. A lap történelmi meghatározottsága is változott: jugoszláviai magyar irodalmi orgánumból délvidéki kulturális szemle lett, a kisebbségi lét olyannyira jellemző történelmi-társadalmi keretéből kikerült. És egy másik kisebbségbe került: a szellem kisebbségébe. Ilyen vonatkozásban találó Németh László kifejezése: kisebbségből kisebbségbe. Ugyanis 1941–42-re a Duna-Európa ideológiája, a *Márciusi Front* ideológiája a hivatalos uralkodói elképzelésekkel szemben szellemi kisebbségbe került. A nyílt fasiszta hatalomátvétel pedig teljesen letörölte tervüket a történelmi lehetőségek tablójáról. A *Kalangya* 1941-ig Németh Lászlóval és a *Válással* való szoros kapcsolata révén ezzel az ellenzéki ideológiával szoros kapcsolatban állt. A *Kalangyában* 1941 és 1944 között viszont se a *Márciusi Front* programja, se a Duna-Európa modell nem hat közvetlenül. Az ablakot, amit előbb Európára, főképp Kelet-Közép-Európára nyitottak, ez időben

bedeszakázzák az átértelmezett regionalizmus jegyében. Ez visszalépés a Szenteleky–Szirmai-féle polgári demokratikus programhoz képest, a Németh László fogalmazta Duna-Európa programhoz képest, ezt a mozzanatot emeli ki Utasi Csaba tanulmánya. („A teljes regionalitás ígézetében egészen 1944-ig fönn tudta tartani magát a folyóirat. Utolsó száma az év szeptemberében jelent meg, mindössze 30 oldalon. Ezzel aztán meg is szűnt a végsőkig hajszolt tájimádat, mely egészségtelen beszűküléshez vezetett, s mintegy irodalmunk súlyos válságát jelezve, a dilettantizmus melegágya lett.”)

Bori Imre állásfoglalása a pozitívabb megítélés mozzanatát is tartalmazza. (Például *A jugoszláviai magyar irodalom története, Irodalmunk évszázadai* könyveiben.) Igaz, a *Kalangya* 1941 és 1944 között jelentős esztétikai értékeket nem teremtett, a passzivitás eszközeivel, a polgári humanizmus talajától mégis távol tartotta a nacionalizmus, sovinizmus szellemét; a *Kalangyát* kikapcsolta a közép-európai fasizálódás áramköréből. „Ebben az időben Herceg János szerkeszti a *Kalangyát*, s a folyóirat ki nem mondott, ám annál inkább látható programja a regionalizmus képviselője volt, hirdetve a magyarok és szerbek életének sorsközösség jellegét: ismertetői felölelték az egykori szerb irodalom egyéniségeit, fordításai révén pedig szerb hősdalokkal, horvát és szlovén írókkal ismerkedhettek meg a folyóirat olvasói” – írja Bori.

A *Magyar irodalmi lexikon* (Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó) a részletek bemutatására helyszükében nem vállalkozhat. Megállapításai pontosak és lényegesek, amit hiányául mondhatnánk: a főképp Németh Lászlóval fönntartott szoros kapcsolatra nem utal, pedig a *Kalangya* és Németh László (az író, a *Tanú-* és *Válasz-szerkesztő* Németh László) több éven át kölcsönösen vállalták egymást. Elmarad, pedig fontos lenne jelezni azt is, főképp az *Erdélyi Helikonnal*, a felvidéki *Magyar Írással* indulásakor milyen szoros volt az együttműködése. S egymást feltételezte a *Kalangya* önállósulási törekvése és egy nagyobb szellemi egységben való közreműködése. A négyes kapcsolatból (kapcsolat a helyi alkotókkal, az egyéb kisebbségi irodalmakkal, a délszláv irodalmakkal és a magyarországi irodalmakkal) – a lexikon kettőt említ, a helyi írók számbavételének igényét és a délszláv irodalommal teremtődő hídszerepet: „*Kalangya*. Irodalmi és kritikai folyóirat. 1932-ben Szenteleky Kornél és Csuka Zoltán indította meg Újvidéken, mint a *Vajdasági Írás* folytatását. A szerkesztők a Jugoszláviában élő magyar írók termését igyekeztek összegyűjteni, s ezzel a jugoszláviai magyar kultúrának akartak központot teremteni. Igen fontos feladatnak tekintették a jugoszláviai irodalom alkotásait fordításokban bemutatni, hogy ezzel a két nép kölcsönös megismerését és barátságát elősegítsék.”

A lexikon „címszava”, ha ezen tanulmány tapasztalatait összegezni akarnánk, így szólhatna: „*Kalangya*. Jugoszláviai

irodalmi és kritikai folyóirat. 1932 és 1933 között Szenteleky Kornél, 1933-tól 1941-ig Szirmai Károly, 1941 és 1944 között pedig Herceg János szerkeszti. A lap megindítói Szenteleky Kornél és Csuka Zoltán. Szenteleky, aki az *Erdélyi Helikon*-nak és a felvidéki *Magyar Írás*nak is vajdasági szerkesztője, a *Vajdasági Írás* folytatásaként, a korabeli kelet-közép-európai szerkesztési tapasztalatokat felhasználva a jugoszláviai magyar kultúra új központját akarja megteremteni. Csuka Zoltán a Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaság megszűnése után avantgárd eszmékkel érkezik a Vajdaságba, és kapcsolódik be az irodalomszervező munkába. A *Tanút* író és a *Válasz* folyóirat szervezésében részt vevő Németh László és a *Kalangya* között is többéves, szoros kapcsolat jön létre. A *Kalangya* fő jelentősége: a vajdasági írónak, az önállósuló jugoszláviai magyar irodalomnak a világháborúk közötti legjelentősebb fóruma; a jugoszláviai irodalom jelesebb alkotásait fordításokban bemutatja és *Szemle* rovatával nyomon követi; a két nép barátságát és kölcsönös megismerését a hídépítés programjával igyekszik elősegíteni.”

Erre a többértű irodalomértékelő szemléletre különben a könyvkiadás szép példáit találjuk. Teljes körképet ad Bori Imre és Szeli István *Az irodalom élete* tankönyve, Bori Imrének *A magyar irodalmi avantgarde* című könyve, melyben a magyarországi Ady, Kassák, Szabó Lőrinc, Németh László és Veres

Péter, a vajdasági Csuka Zoltán és Szirmai Károly, a felvidéki Györy Dezső és Fábry Zoltán, valamint az erdélyi Gaál Gábor, Bartalis János, Szentirmai Jenő egyaránt a vizsgálódó szem látókörébe esik. Ilyen, szerkezetében különösen érdekes könyv Bányai János *Könyv és kritika* tanulmánykötete, amely külön fejezetben mutatja be a jugoszláviai magyar kultúra új értékeit; a szerb, a horvát irodalom új eredményeit; a romániai magyar és a magyarországi irodalmakat is a *Kalangyánál* jelzett *körkép* igényével. Ilyen *A magyar irodalom története* VI. kötete is, amely a csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar irodalmakat külön fejezetben ismerteti. Ez utóbbi fejezet szerzői Bori Imre és Szeli István. Ahogy a két világháború közötti vajdasági irodalmat részegységekre tagolják, az talán leginkább elfogadható valamennyi kísérlet közül:

Általános kép – a húszas évek

Szenteleky Kornél

A Kalangya és köre

A Kalangya nevesebb írói

A Híd

A Híd írói köre

Sinkó Ervin stb.

A Kalangya (mondhatjuk, nagyon pontos) értékelése így hangzik az irodalomtörténetben: „Egy egész korszakot jelent a *Kalangya* a jugoszláviai magyar irodalomban, olyan korszakot, melynek eredményei voltaképpen csak az 50-es évek után

mutatkoztak meg teljesen. Több mint egy évtizedig jelent meg a *Kalangya*, s ez alatt az idő alatt szüntelenül ápolta a kapcsolatokat a jugoszláv irodalommal. Ennek kezdeményezője maga Szenteleky volt, aki 1933-ban ezt írta: a jugoszláviai magyar írók nemes kötelességüknek, külön elhivatottságuknak érezték, hogy hidat verjenek a magyar és délszláv kultúra közé. Szenteleky biztosította a *Vajdasági Írásnak*, később pedig a *Kalangyának* a jugoszláv írók közreműködését, és maga is fordított. A folyóiratok főmunkatársai között mindig szerepeltek jugoszláv írók, főleg a vajdaságiak (Mladen Leskovac, Todor Manojlović, Žarko Vasiljević és mások). Szirmai Károly szerkesztőségének idején a *Kalangya* kiadta szerb fordításban Madách művét, *Az embert tragédiáját*.

Ezen tanulmány a *Kalangya* nevesebb írójának mondja Csuka Zoltánt, Debreczeni Józsefet, aki az 1928-as *Bazsalikom* antológiának, a szerb–horvát irodalom antológiájának egyik fordítója, valamint Dudás Kálmánt, Herceg Jánost, Majtényi Mihályt és Szirmai Károlyt. Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom története* kötetében Szenteleky Kornél, Szirmai Károly, Herceg János az írók, szerkesztők; Bencz Boldizsár, Dudás Kálmán költők; Böröcsök Erzsébet író; illetve a népiesek: Kristály István és Cziráky Imre; valamint Majtényi Mihály és Kázmér Ernő szerepelnek hangsúlyosan. Az *Irodalmunk évszázadaiban* ugyanők és rajtuk kívül Radó Imre, a *Mélypont alatt*

című regény szerzője. (Ezt a regényt a *Kalangya* 1933 és 1935 között folytatásokban közölte. A *jugoszláviai magyar irodalom történetében* Radó külön fejezetet kap még a kalangyások bemutatása előtt. Látjuk, ezek a névsorok is nagyjából állandóak, részben megegyezik ezekkel a mostani dolgozat „névsora” is jelezvén, a *Kalangya* szűkebb-szélesebb alkotógárdája viszonylagos egyértelműséggel megállapítható és megítélhető.

Utasi Csaba *Kalangyáról* szóló tanulmányai nem közölnek javasolt névsorokat, inkább a *Kalangya* szerkesztésének elveit követik nyomon (hasonlóan Bosnyák István tanulmánya is). Utasi *Lélekvesztő „a vajdasági nembánomság nagy óceánján”* című tanulmánya Szentelekyvel és a couleur locale elmélet értékelésével indul. E tanulmány is és Bori tanulmányai is azt mondják: a két háború között ez az elmélet pozitív szerepet töltött be, Bosnyák tanulmánya viszont ezzel vitázik. Fontos elmondani, a couleur locale olyan elmélet, amelyet a történelem és társadalom adott pillanatának legkülönbözőbb tényezői formáltak, és a majdani szerkesztői gyakorlat legkülönbözőbb tényei módosítottak. Vegytiszta formájában – ahogy Bosnyák István értékeli és megkérdőjelezi – alig érdekes, hanem inkább gyakorlatában érdekes, legyen az megvalósító vagy torzító. Utasi Csaba tanulmánya szintén körképszerűen, többértémen tájékoztodik és tájékoztat:

1. Jugoszlávia politikai élete (a couleur locale egyik tényezője, kiváltója a nagyszerb burzsoázia és a kisebbségeket sújtó január 6-i diktatúra)
2. A vajdasági irodalom belső állapotai: „íróink egymástól távol, az esetek többségében magukra utalva vidéki elszigeteltségben tengették profán mindennapjaikat anélkül, hogy akcióra serkentő találkozások, véleménycserék részesei lehettek volna...”
3. A vajdasági irodalom kapcsolatai
 - a) magyarországi irodalmi körökkel
 - b) a jugoszláv népek irodalmával
- 3/a „[A] magyarországi irodalmi körök kezdettől fogva közönnyel elegy bizalmatlansággal szemlélték, ha szemlélték a tájunkon nagy ügyel-bajjal kibontakozó törekvéseket, s a Pest-centrikus egyetemes magyar kultúrára esküdve kócosnak, megsemmisüléshez vezetőnek ítélték meg a határon túli magyar irodalmak külön útjait.”

Szabó László *Pesti Napló*ban megjelent cikke erre a példa. A konzervatív irodalmi körökre talán érvényes lehet a megállapítás, viszont a Németh László és *Kalangya* közötti szoros kapcsolat mutatja, a magyarországi irodalom nem kis része a decentralizáció híve volt, s örömmel látta a kisebbségek külön esztétikai rendet szorgalmazó munkáját. Az *Új idők*, a *Pesti Napló*, a *Nyugat*, a *Kelet Népe*, a *Válasz* stb. több irodalmi cso-

portja egymásnak programjában sokszor teljesen ellentmondott. De azok az írói csoportosulások, melyeknek élén Móricz Zsigmond vagy Németh László állt például, egyértelműen pozitív várakozással voltak az önállósuló kisebbségi irodalmak iránt.

- 3/b „[A] vajdasági magyar irodalom és a jugoszláv népek irodalma közti hidak hasonlóképpen járhatatlanok vagy inkább járatlanok maradtak” – írja a kapcsolatok első szakaszáról Utasi. S fontos jelenségre hívja fel a figyelmet; a hídszerep nem csak a klasszikus magyar irodalmi értékek és klasszikus délszláv értékek közvetítését jelentette (bár ez sem elhanyagolható és mellőzhető). A vajdasági irodalom fejlődésének az is mozgatója volt: olyan értékeket létrehozni, amelyeket méltán lehet majd mint a vajdasági irodalom belső értékeit a délszláv kultúrák felé közvetíteni.

Utasi részletesen foglalkozik a *couleur locale* elmélet kialakulásának összetevőivel is, Szentelekyvel s azzal a szellemi úttal, mely a *l'art pour l'art*-tól a helyi színekig vezet:

- a) A *couleur locale* programja részint a vajdasági írók körében fogalmazódott meg.
- b) Julien Benda *Az írástudók árulása* könyvének hatására.

- c) Kompromisszum volt: Szenteleky szemléletének polgári meghatározottságából ered, nem látja meg, hogy a kisebbség élete csakis a fennálló társadalmi rend megdöntésével lehetne változtatható, ezért nem forradalmasít, hanem az egységesen védekező kisebbségi magatartás kiépítésén fáradozik. Közös nevező után kutat.
- d) A kompromisszumon túli kritikai mozzanat is megtalálható Szenteleky programjában. A helyi színek másodlagos szerepére utal például az *Ákácok alatt* antológiát előkészítő körlevél: „Természetes, hogy a művészi értéket, az írás erejét többre becsülöm az erőltetett, gyenge írásba ágyazott helyi színeknél, de annak örülnék legjobban, ha az esprit locale, a genius loci egyesülhetne az erős, életes művészettel.”
- Fontos rámutatni, Utasi tanulmányának jó értéke, hogy jelzi: Szenteleky önnön elméletével szemben bizonyos kritikát, megkötést tanúsított. A művészi megformálás színvonala legalább annyira foglalkoztatta, mint a helyi színezet. Szenteleky ezen kritikai fenntartásával, Szenteleky programjának kritikai mozzanatával nem számol. Bosnyák tanulmánya így mondhatja, hogy a *Kalangya* rossz (elhibázott, leszűkítő) programot adott.
- e) Ha a helyi színek elmélete „kedvezett” a dilettantizmus elburjánzásának, ezzel a következménnyel Szirmai szerkesztőként számolt és ezzel szembehelyezkedett.

- f) Szenteleky és Szirmai közös világnézeti vonása: mindkettőn a polgári liberalizmus világnézeti talaján állnak. Ennek legfőbb pozitívuma Utasi Csaba megfogalmazásában: „sikerrel ki tudta küszöbölni a nacionalizmus elveszejtő lázait.”
- g) (A konklúzió) Utasi értékelése: „a *Kalangya* szoros kapcsolatot keresett a magyarországi, továbbá a romániai, csehszlovákiai magyar irodalommal, a jugoszláv népek irodalmáról sem feledkezett meg, és a folyóiratot az élő világirodalom szele is megérintette. Ezen összetevők alapján a két háború közötti vajdasági irodalom korszakának legjelentősebb orgánuma.” Ez a konklúzió is pontos.
- h) „Kétféle couleur locale van.” Egyik, amelyik „eszménynyé” teszi a vajdasági életet, és egy másik, amelyik „számba veszi” a Vajdaság életét. Az egyik az „anekdotizmus”, a másik a „kriticizmus” mozzanatát tartalmazza. A „kétféle couleur locale van” megállapítás Utasi tanulmányának talán legjelentősebb eleme, a *Kalangya* évfolyamait vizsgálva igazsága lépten-nyomon kimutatható. Tanulmányomban a vajdasági próza két útjának jelzésével igyekeztem bemutatni, hogy az írók is elképzelésük és tehetségük szerinti kettős értelemben használták a helyi színek elméletét. Egyik részében anekdotikus, romantikus, másik részében realista, kriticista jegyekkel.

- i) Az irodalomtörténet-írás és a közvélemény is egy időben az „anekdotizmust” azonosította a couleur locale-lal, ez eredményezte, hogy a felszabadulás után, a 60-as években jelentkező fiatal nemzedék elvetette ezt az elméletet. Ez is pontos és lényeges megállapítása a tanulmánynak. A *teljes regionalizmus csődje* című fejezetében viszont nem feltétlenül pontos a hatalomra került mélymagyarokról beszélni (1941–42-t írunk); ez ugyanis Szegfű Gyula *Három nemzedékét* idézheti és a *Három nemzedékét* továbbgondoló Németh Lászlót. Elképzelésüknek, se egyiknek, se másiknak nem lett fogamatja az 1940-es évek elején. Szegfű Gyula a *Márciusi Front* szervezésében vesz részt, épp a hatalmi ideológiák ellenpontjaként, s a Duna-Európa „hajója” is elsüllyedt már ez időre az uralkodó sovinizmus ágyúzásától. A *Kalangya* éléről – jeleztük már – Németh László is éppen lekerül, hogy a helyére Herceg Ferenc léphessen. A középúttól erősen jobbra járunk ebben az időben.

Utasi Csabának *A Kalangya története* című újabb tanulmánya az általam is vitatott kérdésekben már sokkal pontosabban fogalmaz, például 1941-től a „nem csekély szélsőjobboldali nyomásról” beszél pontosítva előző tanulmányát. A *regionalizmus csődje* megállapítás mellé is társulnak pozitív ítéletek, elsősorban az, hogy a *Kalangya* 1941és 1944 között is megőrizte a jugoszláv irodalmak iránti érdeklődését, és demonstrálta is azt.

A couleur locale programjáról is megerősíti előző, pozitív véleményezését: „Szenteleky egy új, vajdasági elkötelezettség mellett szállt síkra abban a reményben, hogy a helyi színek elméletének következetes és széles körű alkalmazása oly mértékben fokozza majd az íróink, valamint az íróink és olvasóközönségünk közötti kohéziót, hogy irodalmunk nemcsak elviselheti a valóság szorítását, de egyfajta belső ellenlenerőt kifejtve sikeresen fejlődhet is.” Utasi Csaba egy másik tanulmányát (*Szociográfiai-szociológiai kutatás a Kalangyában*) igazolják a dolgozat megállapításai is. A *Kalangya*, bár a Sarló-mozgalom, a falukutató mozgalmak lendítő időszakában jött létre, a magyarországi népi írók mozgalmával is szoros kapcsolatot tartott, a megjelenő szociográfiai köteteket mindvégig tanulmányokkal, recenziókkal követte, ennek ellenére nem publikált sok szociográfiai jellegű írást, nem kezdeményezett vagy eredményezett jelentős falukutató mozgalmat, s a novellák faluképe se volt mindig sikeres. Gyakori a „rezervátum falu” képe – írja Utasi Csaba. Míg a magyarországi szociográfiában a falu gyakran a szociális ellentétek színtere („a népi írók, felismerve a parasztság nemzet alatti helyzetét a hárommillió koldus országában, a radikális társadalmi akció sajátos nemzeti változatait kutatták”), addig a kalangyások szociográfiájában főként a nemzeti, kisebbségi élet falusi, feudálkapitalista formáját vizsgálták.

A szociográfiai, szociológiai kutatások első kezdeményezője maga Szenteleky volt (Új lehetőségek, új kötelességek. *Kalangya*, 1933. 2. szám). Csuka János tanulmánysorozata emelkedik ki a szociografikus írások sorából (1938 és 1940 között: *A Dunabánság kisebbségi népiskolái*; *A jugoszláv agrárreform*; *A magyar földmunkás élet- és bérvizonyai*). A folyóirat olvasótáborra, hangsúlyozza Utasi, ebből a tanulmánysorból értesült először számszerű pontossággal a jugoszláviai magyarság tényleges gazdasági helyzetéről.

Gerold László *Rólunk is vallanak* kötetének megállapítása, valamint Utasi Csaba tanulmánya és e dolgozat megállapítása egyben teljesen azonos: a „szociográfia” legszebb *Kalangya*-beli példája Herceg Jánosé, az *Egy óra falunkban* című (*Kalangya*, 1938. 8–9. szám).

Bosnyák István többször jelzett tanulmánya (*Kérdések a Kalangya Szenteleky-örökségéről*) a Szenteleky-örökség négy összetevőjét vizsgálja. A Szenteleky-programhoz talán ő viszonyul legkritikusabban. 1.) A couleur locale néplélektani összetevői túltengenek – mondja; 2.) a közönséghiányt olyan programmal akarta leküzdeni (helyi színék elmélete), amely az anekdotát, a nótabetéteket, a rossz publicisztikát engedte előtérbe; 3.) olyan kisebbségi különkritikát engedett, amely szükségképpen a dilettantizmus melegágya lett; 4.) a *Kalangya* eszmei rendszere eklektikus: „végső soron annak a politikai

programnak az anticipálása, amelyet Csuka így fogalmaz meg: kisebbségi sorsban egyetlen világszemlélet van, a magyarság.”

Az első és negyedik megállapítás annyiban jogos, hogy jelzi azt a polgári humanista világnézeti alapot, amelyen a *Kalangya* szerkesztői álltak, de nem jelzi azokat az összetevőket, amelyek alapján a *Kalangya* bekapcsolódott egy kelet-közép-európai feudálkapitalizmus-ellenes, antifasiszta eszmekörbe és mozgalomba. A második és harmadik megállapítása pedig alapján ellentmond ezen dolgozat következtetéseinek. Véleményem szerint ez nem a *Kalangya* tendenciája, inkább egy-egy tüneti képe, jelensége.

A *Kalangya* története 1941-ig, 1944-ig írható, de – ezek a tanulmányok is jelzik – a *Kalangya örökségének* története a jelen napokig továbbmondható.

Felhasznált irodalom

- Benedek István: Éjszakai beszélgetés Zilahy Lajossal. *Új Látóhatár*, 1959. 4. szám.
- Bori Imre : *Irodalmunk évszázadai*. Újvidék, 1975, Forum.
- Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig*. Újvidék, 1968, Forum.
- Bori Imre: *Fejezetek irodalmunk természetrajzához*. (Forum, 1973.)
- Bori Imre: *Irodalmi hagyományaink. Kilenc évszázad írásaiból*. Újvidék, 1973, Forum.
- Bosnyák István: Kérdések a *Kalangya* Szenteleky-örökségéről. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, IV. évf. 1974. december. 21. szám. 59–65.
- Csuka Zoltán: Magyar irodalom és művelődés Jugoszláviában. *Kisebbségi Körlevél*, 1931. 83.
- Haraszi Sándor: A vajdasági irodalom tíz éve. *Nyugat*, 1930. 3. szám.
- Herceg János: A *Kalangya* indulása. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, IV. évf. 1974. december. 21. szám. 53–57.
- Herceg János: *Hazulról. Naplójegyzetek*. Novi Sad, 1965, Forum.
- Herceg János: *Két világ*. Újvidék, 1972, Forum.

Herceg János: *Viharban. Novellák*. Zombor, 1933, Jugoslovenska štamparija.

Kalangya (1932–1944)

Kázmér Ernő: *Levelek Szirmai Károlyhoz*. Szabadka, 1975, Szabadkai Munkásegyletem, /Életjel Miniatűrök, 29./

Kázmér Ernő: Szenteleky Kornél. *Nyugat*, 1933. 17–18. szám.

László Ferenc: A sarjadó jugoszláviai irodalom. *Korunk*, 1927. február.

Lőrinc Péter: *Erdély múltja és jelene*. Szabadka, 1940, /Híd Könyvtár, 9./

Németh László levelei Szirmai Károlyhoz. *Híd*, 1971. 6. szám.

Németh László: *Európai utas. Tanulmányok*. Budapest, 1973, Magvető – Szépirodalmi Kiadó.

Németh László: Két nemzedék. *Tanulmányok*. Budapest, 1970, Magvető – Szépirodalmi Kiadó.

Szabolcsi Miklós szerk.: *József Attila emlékkönyv*. Budapest, 1957, Szépirodalmi Könyvkiadó, 228., 247.

Szeli István.: *Utak egymás felé*. Újvidék, 1969, Forum.

Szenteleky Kornél szerk.: *Ákácok alatt I–II. Délszlávországi magyar írók novellái*. Szabadka, [1933], Jugoszláviai Magyar Könyvtár.

Szenteleky Kornél válogatott írásai. Újvidék, 1969, Forum.

Szenteleky Kornél: *Krónikák*. Újvidék, 1933, Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség

- Szirmai Endre: Apám szerkesztői munkája. *Üzenet*, 1973. 10. szám.
- Szirmai Károly: Emlékezés a *Kalangyára*. *Új Látóhatár*, 1966. 1. szám.
- Szirmai Károly: *Ködben. Novellák*. Szubotica, [1933], Kalangya Irodalmi Folyóirat.
- Utasi Csaba: A *Kalangya* története. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, IV. évf. 1974. december. 21. szám. 43–52.
- Utasi Csaba: Lélekvesztő „a vajdasági nembánomság nagy óceánján”. A *Kalangya* irodalompolitikájáról. *Új Symposion*, 1973. március. 95. szám. 695–702.
- Utasi Csaba: *Tíz év után*. Újvidék, 1974, Forum, /Symposion Könyvek, 40./

Tartalom

Előszó.....	5
I. A <i>Kalangya</i> indulása és históriája.....	13
II. A couleur locale.....	39
III. A <i>Kalangya</i> és a vajdasági irodalom.....	51
IV. A <i>Kalangya</i> és a magyar irodalmak.....	65
V. A <i>Kalangya</i> és a délszláv irodalmak.....	85
VI. A <i>Kalangya</i> öröksége.....	93
Felhasznált irodalom.....	108

A szabadkai Életjel könyvek kiadása

Felelős kiadó és sorozatszerkesztő

Dévavári Beszédes Valéria

Recenzensek

Fekete J. József

A szöveget gondozta

Kaszás Angéla

Fedőlap

Benes József

Megjelent 300 példányban (B\6) 13,5 ív terjedelemben

Számítógépes előkészítés

Giricz Károly

Készült a szabadkai Grafoprodukt nyomdában 2013-ban